

TRADITIE

TIJDSCHRIFT OVER ALLEDAAGSE DINGEN, TRADITIES EN RITUELEN

Schilderachtig Volendam
Valkerij
Woonwagencultuur
Spiritualiteit

Het Jaar van de Tradities loopt als een trein. Er doen inmiddels al heel veel organisaties en mensen mee en het aantal activiteiten groeit met de dag. Daar ben ik heel blij mee, want het is altijd afwachten of een themajaar gaat lopen.

Tradities zijn onlosmakelijk verbonden met het dagelijks leven. Maar onze omgang met tradities is wel veranderd. Was het een generatie geleden nog heel vanzelfsprekend dat je de tradities van je ouders overnam, tegenwoordig kiezen wij zelf de tradities die bij ons leven passen. En soms vinden wij het nodig om nieuwe tradities uit te vinden.

Een goed voorbeeld hiervan vind ik de Anjer-veteranendag. Prins Bernhard en zijn witte anjer waren tot op het einde onafscheidelijk. De prins droeg al voor de Tweede Wereldoorlog een witte anjer op zijn jasje. Aan het begin van de Tweede Wereldoorlog liepen de inwoners van Den Haag op de verjaardag van Bernhard – op 29 juni – met een witte anjer. Ook bij de beelden van Willem de Zwijger in Den Haag en Koningin Emma in Amsterdam werden anjers gelegd. Vanaf die dag werd 29 juni ook wel Anjerdag genoemd. Het dragen van een witte anjer was in de Tweede Wereldoorlog een symbool van verzet tegen de bezetter. Na de oorlog ontstond er een nauwe band tussen prins Bernhard en de veteranen.

Daarom is in 2007 het initiatief genomen om de witte anjer blijvend te verbinden aan de Veteranendag. De anjer werd een nationaal symbool voor de waardering en erkenning van de Nederlandse veteranen, die vaak onder moeilijke omstandigheden hun werk hebben gedaan. De witte anjer kreeg een symbolische functie ten behoeve van alle veteranen.

Dit jaar wordt de Anjerveteranendag op 27 juni gevierd. Wilt u er meer van weten, kijk dan op: www.anjerveteranendag.nl.

Ineke Strouken

Inhoud

- 2 Voorwoord
Ineke Strouken
- 4 Jagen met getrainde vogels
Valkerij
Janneke van der Veer
- 10 Mensen van de reis
Woonwagencultuur
Piet de Boer
- 16 De sage van Kiste Trui
De strijd om een verhaal
Saskia van Oostveen
- 18 Artist kom binne!
Schilderachtig Volendam
Margreet Lenstra
- 26 Alledaagse Dingen
- 30 Spirituele zoektocht naar rust
Jongeren en yoga
Roanne van Voorst
- 34 Tradities in IJzendijke
Vestingstadje viert streekgebonden erfgoed
Jan J.B. Kuipers

In dit nummer

- 4 Valkerij
Valkerij is een oude sport, die internationaal kans maakt om op de lijst van immaterieel erfgoed geplaatst te worden. De valkeniers jagen met getrainde vogels, zoals valken, op een prooi in de lucht. In de Middeleeuwen was het vooral een adellijke bezigheid.
- 10 Woonwagencultuur
Woonwagenebewoners zijn een aparte groep binnen de Nederlandse samenleving. Ze hebben hun eigen cultuur. Bij binnenkomst in een woonwagen bijvoorbeeld doe je je schoenen uit. Ook mag je geen paraplu openen in de wagen en moet je er altijd voor zorgen dat je wat kleingeld in je beurs hebt.
- 16 Kiste Trui
De sage van Kiste Trui is een volksverhaal dat samenhangt met de beroemde Slag op de Mookerhei uit de Tachtigjarige Oorlog. Indertijd zou er een grote geldschat begraven zijn, waarnaar de legendarische Noord-Limburgse vrouw Kiste Trui op zoek zou zijn geweest.
- 18 Schilderachtig Volendam
Volendam was aan het einde van de negentiende eeuw een klein dorp aan de Zuiderzee. Het merendeel van de bevolking verdiende zijn brood op zee. Een zwaar bestaan. Ondanks de armoede moet het dorp er schilderachtig hebben uitgezien door de botters, huisjes en klederdracht. Volendam was een inspiratiebron voor schilders.
- 30 Spiritualiteit
Er klinkt zachte muziek op de achtergrond, wierookstaafjes verspreiden een sterk kruidige geur. De bezoekers van het yogacentrum ademen luidruchtig in en uit. 'Laat de adem stromen naar je buik, naar je borst, adem helemaal naar je tenen', fluistert de docent.
- 34 Krulbollen
In het Zeeuws-Vlaamse vestingstadje IJzendijke viert men jaarlijks het streekgebonden erfgoed. Dit jaar wordt er, naast een Folkloristische Dag en een Trekpaardenkeuring, een Internationaal Krulbol-Toernooi georganiseerd.

Adriaan Mollen (1816-1895) met zijn valk op de hand

Jagen met getrainde vogels

Hoe word je valkenier? 'Het moet in de eerste plaats in je ziel zitten', zeggen de meeste valkeniers op deze vraag. Dit wordt bevestigd in boeken als *Dit is valkerij* (2007) van Kune Vanommelaeghe, *Valk & Hof* (2007) van Clemens Verhoeven en *De valk, over valkerij en wilde vogels* (2008) van Kester Freriks. Een bevestiging die gepaard gaat met een opsomming van eigenschappen waarover een valkenier moet beschikken. Een enorme liefde voor de natuur – in het bijzonder voor vogels – wordt genoemd, naast doorzettingsvermogen, een

goede fysieke conditie, geduld en zelfbeheersing. En je moet veel tijd hebben, want in principe moet de vogel elke dag vliegen.

Jarenlange opleiding

Valkenier word je niet zo maar. Het is een lange weg voordat je je valkenier mag noemen. De eerste stap betreft de aanmelding bij één van de drie verenigingen in Nederland. Dat zijn het Nederlands Valkeniersverbond Adriaan Mollen, Valkerij

Het kijken naar een roofvogel die opstijgt, in de lucht hangt en zich vervolgens met duizelingwekkende vaart op zijn prooi stort, fascineert een groot aantal mensen. De eeuwenoude traditie van de valkerij, dit is het jagen met getrainde vogels op een levende prooi in de vrije natuur, komt voort uit deze fascinatie. Beoefenaars van deze sport worden valkeniers genoemd; zij houden de traditie levend. Daarbij is het een misverstand te denken dat de valkenier zijn of haar vogel geleerd heeft om te jagen en te doden. Dit doet de vogel puur instinctief. Het doel van de valkenier is om omstandigheden te creëren waarin de vogel een optimale jachtvlucht kan bereiken.

Equipage Jacoba van Beieren en de Orde der Nederlandse Valkeniers. Binnen de vereniging wordt een mentor aangewezen bij wie de aspirant-valkenier stage loopt. Deze stageperiode duurt twee jaar. Vaak worden de stages verdeeld over meerdere mentoren, zodat je het 'vak' van verschillende kanten leert. Tegenwoordig wordt de stageperiode afgesloten met het valkeniersexamen waarmee de valkeniersakte verkregen kan worden. De akte wordt in Nederland verleend aan maximaal tweehonderd valkeniers. Dat betekent dat je na het examen soms nog jaren moet wachten voordat je het felbegeerde papiertje in handen hebt. Pas dan ook kun je een eigen vogel aanschaffen.

Vroeger werden de vogels in het wild gevangen en vervolgens afgericht. Dat is tegenwoordig verboden. Valkeniers werken nu met gefokte vogels. De vogels krijgen kort na hun geboorte een gesloten voeding met daarop een nummer. Dit nummer staat ook op de zogenaamde citesverklaring die de valkenier tijdens de jacht altijd samen met de akte bij zich moet hebben. Daarnaast heb je vergunningen nodig waarmee je in een bepaald gebied mag jagen. Onder de valkeniers vind je zowel mannen als vrouwen, maar de laatste zijn in de minderheid. Dat heeft vooral te maken met de fysieke conditie.

Trainen met de vogel

Als de vogel is aangeschaft, kan de training beginnen. Doel hiervan is dat de vogel vanaf de vuist van de valkenier in vrijheid leert jagen op zijn natuurlijke prooi en daarna terugkeert naar de vuist. De training begint met het 'zeeg' maken. Met eindeloos geduld leert de valkenier de vogel om zich op zijn gemak te voelen in een omgeving met mensen en andere dieren. Door middel van het aanbieden van voedsel verleidt de valkenier de vogel op zijn gehandschoende vuist te staan en uit de hand te 'azen', dat wil zeggen eten. Langzamerhand leert de vogel de vuist van de valkenier te associëren met voedsel. Als hij hiermee vertrouwd is – dat gebeurt in volkomen afzondering – begint het wennen aan mensen en geluiden. Te midden van de chaos leert de vogel de vuist van de valkenier ervaren als een veilige plek, een plek waarnaar hij kan terugkeren als hij geroepen wordt. Zo ontstaat een sterke band tussen vogel en valkenier. De valkenier is echter geen 'baasje', zoals dat bijvoorbeeld bij een hond het geval is. Dat blijkt wel uit het feit dat roofvogels de door hen gevangen prooi, in valkenierstermen de 'geslagen prooi', niet apporteren, maar in de meeste gevallen mogen opazen.

Begonnen in Centraal Azië

De valkerij is al eeuwenoud. Het verhaal gaat dat ongeveer drieduizend jaar geleden een boer in Centraal Azië – een gebied met veel ruimte waar vogels op grote hoogte kunnen vliegen – gefascineerd raakte door een jachtvlucht van een roofvogel. Hij bedacht toen dat roofvogels gebruikt zouden kunnen worden bij de voedselvoorziening. De door de vogel gevangen prooi zou als maaltijd kunnen dienen voor zijn gezin. Hij besloot een vogel te vangen en deze te domesticeren. Of het precies zo gegaan is, weten we niet, maar uit het door Dr. A.E.H. Swaen

Valkenier Tula Stapert met haar slechtvalk

Slechtvalken krijgen een huid op om ze af te schermen tegen ongewenste prikkels. De huid wordt afgedaan als de vogel wordt losgelaten om een jachtvlucht te maken. »

beschreven onderzoek in *De Valkerij in de Nederlanden* (1937) blijkt dat de start van de valkerij in ieder geval bij de nomadische oervolkeren in Centraal Azië ligt. In de daarop volgende eeuwen verspreidde de valkerij zich naar het Verre en Midden-Oosten en vervolgens via de handels- en oorlogswegen en later de kruistochten naar West-Europa. Tegelijkertijd met die uitwaaiing naar andere delen van de wereld kreeg de valkerij een ander karakter: van middel tot voedselvererving evolueerde de valkerij naar een vorm van vrijetijdsbesteding met een sterk sociaal karakter.

Valkerij was vooral in adellijke kringen een geliefde bezigheid. Het houden van een valkenhof was eveneens een statussymbool. Afbeeldingen uit de Middeleeuwen en Renaissance laten vorsten te paard zien met een trotse vogel op de vuist. Aldus gingen ze op krijgstocht en begeleidden ze vrouwen als deze bijvoorbeeld naar de kerk gingen. Elke stand had zijn eigen

De valkerij was vooral populair in adellijke kringen.

vogel. De majestueuze arenden waren voorbehouden aan de keizer, de giervalk was voor de koning, een havik voor een jonker en een sperwer voor een priester. Kasteelheren verzorgden en trainden hun vogels niet zelf. Daar hadden ze een of meerdere valkeniers voor in dienst.

Keizer Frederik II

Belangrijk in de geschiedenis van de valkerij is keizer Frederik II von Hohenstaufen (1194-1250). Hij ontwikkelde zich tot de ultieme valkenier en was een groot vogelkenner. Over de valkerij schreef hij *De Arte Venandi Cum Avibus* (Over de kunst van het jagen met vogels), dat nog altijd als standaardwerk wordt beschouwd. In de tijd van Frederik II beleefde de valkerij zijn hoogtepunt in West-Europa.

Na de Franse Revolutie kwam de valkerij in veel landen in verval. Dit had verschillende redenen. Er kwamen steeds meer handzame geweren in omloop waarmee gejaagd kon worden. Verder werd de vrije doorgang voor valkeniers belemmerd door de verre gaande verkaveling en de daarmee gepaard gaande erf-scheidingen. Bovendien kwam er een einde aan de overheersende rol van de adel. Tal van adellijke tradities gingen daardoor verloren. Alleen in Engeland en Nederland hield de valkerij stand.

Tegenwoordig is valkerij een internationale sport. De beoefening ervan is weliswaar niet overal hetzelfde en ook worden verschillende materialen gebruikt, maar de africhting en de beleving is overal gelijk. Daarin vinden valkeniers uit de hele wereld elkaar.

Het centrum van deze sport is het Midden-Oosten. In de Arabische wereld wordt het trainen van een vogel en het jagen in de woestijn als karaktervormend gezien. Valkerij zou bijdragen aan het ontwikkelen van eigenschappen als geduld, uithoudingsvermogen en zelfredzaamheid.

Valkerij in Nederland

De oorsprong van de Nederlandse valkerij ligt in Nijmegen, waar Karel de Grote (742-814) vaak verbleef op het Valkhof. Nederland en Vlaanderen nemen al vanaf de veertiende eeuw een belangrijke plaats in de valkerij in. De achtergrond hiervan is de migratie van de noordelijke slechtvalk. Vanuit Scandinavië vliegen deze valken via Denemarken, de Lunenburger heide, de Mookerheide, de Peel en de Kempen naar Frankrijk, Zuid-Engeland en Spanje. Langs deze route werden vroeger veel valken gevangen, die na training verkocht werden aan hoven in heel Europa. Belangrijke centra waren het Belgische Arendonk en Turnhout. In de zeventiende en achttiende eeuw werd daarnaast Valkenswaard vermaard vanwege de vangst en africhting van jachtvogels. Sporen hiervan zijn te vinden in het Valkerij en Sigarenmakerij Museum dat in Valkenswaard is gevestigd.

Een belangrijk hoogtepunt in de Nederlandse valkerij was in 1839 de oprichting van The Royal Loo Hawking Club. Adriaan Mollen (1816-1895) uit Valkenswaard was het meest prominente lid van de club. In 1838 was hij als valkenier verbonden aan het hof van prins Trautmansdorff in Wenen; van 1840 tot 1855 was hij hoofdvalkenier bij koning Willem III. Door financiële problemen hield de club in 1855 op te bestaan. Dat betekende het einde van de georganiseerde valkerij in Nederland. Alleen Karel Mollen, zoon van Adriaan, heeft het vak van valkenvanger voortgezet voor de clubs in Engeland.

Niet alleen in dit opzicht ging het slecht met de valkerij in de negentiende eeuw. Dat gold ook voor de roofvogels zelf. De vogel verloor zijn status als 'edele vogel' en werd min of meer als ongedierte gezien. Met steun van de overheid werden de vogels verjaagd of afgeschoten. In de twintigste eeuw herstelde de valkerij zich enigszins. Van belang hierbij was de oprichting van het Valkeniersverbond Adriaan Mollen in 1939.

De praktijk van het jagen

De techniek van het jagen verschilt per land. Een en ander hangt samen met de aard van het landschap – ruimte, hoogte

Boven: Een slechtvalk achtervolgt een kraai.

Links: Een slechtvalk met zijn prooi.

Rechts: Met haviken wordt de zogenaamde lage vlucht uitgevoerd.

en begroeiing spelen een rol – en met de in het gebied voorkomende prooidieren. In Nederland mogen wettelijk alleen de slechtvalk en de havik worden ingezet voor de jacht. Met de slechtvalk wordt de hoge vlucht beoefend en met de havik de lage vlucht. Daarbinnen worden drie disciplines onderscheiden.

In de eerste plaats is dat de hoge vlucht vanaf de vuist. Daarbij vliegt de valk vanuit een rijdend object weg van de vuist van de valkenier. Tegenwoordig gebeurt dat vanuit het raam van een auto, vroeger ging dat vanaf een paard – in Engeland is dat laatste nog steeds het geval. Over het algemeen wordt er bij deze techniek gejaagd op kraaien. De valk stijgt snel, hij moet boven de prooi komen. Vervolgens stoot hij met een enorme snelheid op de kraai en pakt deze met de poten. Daarna landt de valk om zijn prooi op te eten. De valk is alleen tot deze inspannende actie bereid is als hij in topconditie is en het juiste gewicht, het zogenaamde jachtgewicht, heeft. Voor dit vluchtbedrijf wordt een vrouwtje (het wijf) gebruikt, dat groter is dan de tarsel (het mannetje).

Met behulp van een fluit of loer – een nepprooi aan een touw die door de lucht geslingerd wordt – roept de valkenier de valk terug als zij haar prooi mist. Ook rijdt hij of zij wel achter de valk aan. Het zoeken van de valk wordt vergemakkelijkt wanneer deze is uitgerust met een belletje en met een klein zender-tje aan zijn poot.

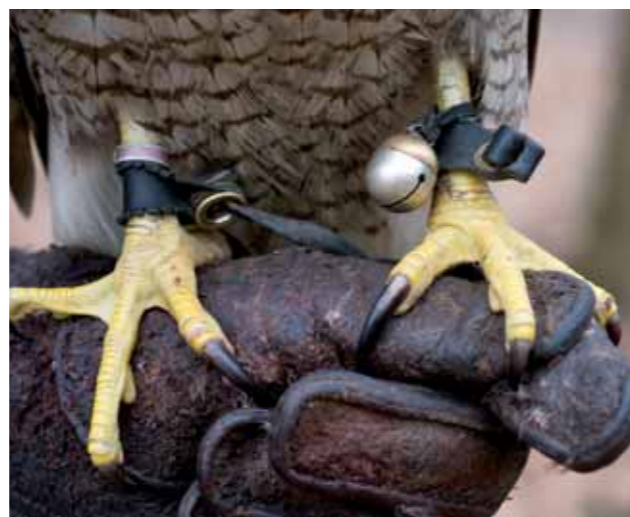
De tweede discipline met een valk is het 'aanwachten'. Hierbij is een staande jachthond, een 'pointer', betrokken. De hond zoekt de prooi en blijft op een bepaalde manier staan – dit heet een punt – als hij deze geroken heeft. De valkenier laat vervolgens de valk los, die in grote cirkels hoog boven de hond gaat vliegen. Dit is het aanwachten. De valk komt aan met de neus in de wind. Op het moment dat hij keert en met de wind meegaat, geeft de valkenier de hond aanwijzingen. De hond stoot het wild op, waarna de valk zich met een enorme vaart op de prooi stort. De prooi probeert altijd de valk te ontwijken, waardoor een spannend schouwspel kan ontstaan. Vanzelfsprekend is de training bij deze techniek gecompliceerd, omdat het gaat om een samenspel tussen hond en valk. »

De derde techniek is de lage vlucht, waarbij een havik zijn prooi op korte afstand achtervolgt. Behalve een hond, in dit geval een 'springer', is hierbij een fret betrokken. De hond zoekt de geur van de prooi – vaak een konijn – op. Dan wordt de fret losgelaten in het hol waar de prooi zich bevindt. Hij stoot het konijn uit zijn hol, waarna de valkenier de havik loslaat.

Maatschappelijke betekenis van de valkerij

Niet iedereen is enthousiast over de valkerij. Tegenstand is er vooral van mensen die tegen elke vorm van jacht zijn en/of tegen het africhten en trainen van dieren. Valkeniers stellen daar tegenover dat hun vogels puur instinctief jagen – het jagen is geen aangeleerd kunstje. Ze kunnen altijd besluiten niet terug te keren naar de vuist van de valkenier. Een getrainde vogel kan zich ook goed in de natuur staande houden. Tussen valkenier en vogel is sprake van wederzijds respect. De valkenier geniet van het jagen met zijn of haar vogel, de vogel accepteert de vuist van de valkenier als een veilige plek.

Linksboven: Valkenier Adriaan Koster met zijn havik.

Boven: De klauwen van de havik met een gesloten voetring en een belletje.

Links: Een havik op het door haar geslagen konijn.

Jachtgezelschap met havik, slechtvalk, springer, pointer en fret.

Valkeniers benadrukken tevens de maatschappelijke betekenis van de valkerij. Zo heeft de valkerij door de eeuwen heen ornithologische kennis geleverd en zich intensief beziggehouden met het de roofvogelstand over de gehele wereld. In Nederland heeft de Werkgroep Slechtvalk bijvoorbeeld een belangrijke bijdrage geleverd aan de huidige stand van de slechtvalk. Ook staat de kennis op het gebied van het fokken op een hoog peil. Hierdoor is het mogelijk om dieren te leveren aan bijvoorbeeld diertuinen. Ten slotte is van belang dat wettelijk is bepaald dat de valkerij ingezet kan worden bij schadebestrijding, zoals het weren van kraaien bij vliegvelden.

Toekomst van de valkerij

In 1996 is een Europese wet – het Arrest van Vergy – aangenomen die de vrije handel in en de doorvoer van dieren toestaat. De grote verspreiding van allerlei soorten (roof)dieren die hiervan het gevolg was, is nogal uit de hand gelopen. Er kwamen felle protesten tegen de wet vanwege de vele dieren die onder erbarmelijke omstandigheden leven en die slecht verzorgd worden door eigenaren met onvoldoende kennis van zaken. Een en ander heeft een negatieve invloed gehad op de beeldvorming rond de valkerij. Deze eeuwenoude traditie wordt door sommigen op een hoop gegooid met alle excessen rond dieren die sinds de invoering van de wet zijn ontstaan.

Om dit een halt toe te roepen is de internationale valkerij opgestaan. Organisaties uit verschillende landen, met de Verenigde Arabische Emiraten voorop, zijn bezig met het voorbereiden van een aanvraag bij UNESCO voor erkenning van de valkerij als Immaterieel Cultureel Erfgoed. Per land kan een aanvraag ingediend worden om op de lijst van Immaterieel

Cultureel Erfgoed geplaatst te worden. Voorwaarde voor die plaatsing is dat het betreffende land de UNESCO-conventie uit 2003 betreffende Immaterieel Cultureel Erfgoed ratificeert. In Nederland heeft bekrachtiging van deze conventie tot op heden niet plaatsgevonden. Dat betekent dat de Nederlandse valkerij, verenigd in het Nationaal Overleg Valkerij Organisaties (NOVO), nog geen aanvraag bij UNESCO kan indienen. Omdat dit een ernstige bedreiging vormt voor de toe-

Wordt de valkerij erkend als immaterieel erfgoed?

komst van de traditie zet het NOVO zich op alle manieren in om bewindslieden, Tweede Kamer-leden en anderen te overtuigen van het belang van de ratificatie. Overigens is dit eveneens belangrijk voor andere buitentradiities, waaronder eendekooien en ganzenflappen. Tijdens een manifestatie die op 1 juni 2009 plaatsvond op Kasteel Doorwerth werd aandacht gevraagd voor deze oude, maar levende tradities uit het buitengebied. ◀

Met dank aan Tula Stapert, lid van de Nederlandse Valkeniersbond, Adriaan Mollen, Jac. van Gerven van het Valkerij en Sigarenmakerij Museum (www.vsmm.nl) en Adriaan Koster, voorzitter Valkerij Equipage Jacoba van Beieren en zijn zoon.

Woonwagendwoners ontleen hun identiteit aan hun manier van wonen.

WOONWAGENCULTUUR

Mensen van de reis

Tekst **PIET DE BOER**
Foto's **COLLECTIE VERSPAGET EN
FRANS VAN BINSBERGEN**

Woonwagendwoners zijn een aparte groep binnen de Nederlandse bevolking. Ze hebben hun eigen cultuur. Jeffrey Verspaget ontvangt mij in Sittard in zijn woonwagen. Het ziet er aan de buitenkant uit als een compact huis met schijnbaar stenen muren. 'Dat zijn strips', zegt Verspaget. 'Hier op dit kamp staan gewoon woonwagens met wielen er onder. Je kunt ze verplaatsen al lijken ze niet op de romantische wagens van vroeger op hoge wielen en met veel houtsnijwerk. Dit zijn volwaardige behuizingen van alle gemakken voorzien en veel ruimer dan je aan de buitenkant zou vermoeden. Drie slaapkamers en een woonkamer en keuken in totaal 103 m2 meter.'

Opvallend zijn de porseleinen beelden, vazen en kandelaars in het interieur. Een deel heeft hij geërfd van zijn oma en een deel zelf gekocht. Imposant, kleurrijk porselein is een groot bezit. Ondanks de breekbaarheid hebben woonwagendwoners hun onderkomen veel gedecoreerd met deze decoratieve voorwerpen van bijvoorbeeld Saksisch porselein. Het heeft een koninklijke, rijke uitstraling. In Versailles en Wenen staat het ook in de paleizen, zegt Jeffrey. De ambachtelijkheid spreekt hem ook erg aan. Met deze stukken kon een woonwagengezin rijkdom en overvloed tonen. En het is gewoon mooi, vindt Jeffrey. Het oudste stuk komt van zijn oma van moeders zijde en staat in een speciale vitrinekast. 'Oma heeft heel armoede gekend als woonwagendwoner, want haar man overleed op jonge leeftijd. Mijn moeder Lena Snijders was toen negen jaar. Ze heeft

het heel moeilijk gehad thuis. Armoede, armoede. Voor zo'n stuk porselein moest je lang sparen.'

Slapen in een hondenkar

Woonwagendwoners ontleen hun identiteit aan hun manier van wonen die volgens legenden en verhalen uit de overlevering teruggaat op een eerbiedwaardig verleden. Toch is de woonwagen niet zo oud. Bij de volkstelling van 1889 waren er maar 93 woonwagens met 326 bewoners, zo staat er in *Mensen van de reis* uit 1995. Dat betekent niet dat er geen zigeuners en andere mensen van de reis bestonden vóór 1889. Ze trokken alleen niet rond met woonwagens. Van kermisreizigers is bijvoorbeeld bekend dat ze veel met kleine bootjes van kermis naar kermis trokken. Veelal overnachtten deze en andere rond-

trekkende handelaren, ambachtsmensen en artiesten bij slaapboeren in de schuur en in logementen in de stad. Maar ook in tenten van zeildoek en als het goed weer was, sliepen ze gewoon in de openlucht. Pas tegen het eind van de negentiende eeuw kwam het reizen in tentwagens en woonwagens in zwang. Wagens waren duur. Reizigers met een wagen behoorden toen tot de absolute elite binnen hun groep.

Minder draagkrachtigen trokken rond met een hondenkar. Stoelenmatters en galanteriehandelaren trokken daarmee door het land. 's Avonds legde men een doek over de beugels op de kar en kon men in de hondenwagen slapen. Moesten er meer slaapplekken gecreëerd worden dan bevestigden ze een doek aan spijkertjes aan de onderkant van de kar. Waardoor onder de wagen ook een plek voor overnachting ontstond of een extra opbergplaats voor de handelswaar.

Woonwagenwet in 1918

De eerste eenvoudige woonwagens, of beter woonkarren, ontstonden rond de eeuwwisseling (1900) deze 'ribbenkasten' waren niet meer dan boerenkarren op twee wielen waar aan de buitenkant palen werden bevestigd. Aan de binnenkant van deze steunribben timmerde men planken. Met steunpalen aan voor- en achterzijde verankerde men de kar op de standplaats bij overnachtingen. Deze karren waren in feite de eerste mobiele huizen want de mensen woonden er echt in. Er was een kachelletje en in de wanden waren ruiten aangebracht. Het was meer dan een overnachtingsplaats.

Met het aannemen van de woonwagenwet van 1918 werd het wonen op wielen gestandaardiseerd. Woonkarren met twee wielen werden verboden en vier wielen werd de richtlijn. Sindsdien zijn er alleen maar 'woonwagens'. Die wagens moesten aan richtlijnen voldoen ze moesten een minimale afmeting hebben van 4,5 bij 2,1 bij 2,1 meter. Er moest een apart woon- slaappedeelte zijn. En tussen beide delen schreef de wet een (schuif)deur voor. Er moesten ook bedden in het slaappedeelte staan. Tenslotte waren ramen in de wanden verplicht die open konden en om voldoende licht binnen te laten. Elke woonwagen werd op deze en andere kenmerken gekeurd en kreeg dan een soort woonwagennummerbord. Dat bestond uit een letter, de aanduiding van de provincie waar men vergunning had aangevraagd, en een cijfer.

Deportatie in de Tweede Wereldoorlog

Het aantal woonwagendwoners groeide in de eerste decennia van de twintigste eeuw naar ongeveer 11.500 personen in 1940. De Duitse bezetter liet de groep woonwagendwoners aanvankelijk met rust. Maar vanaf 1 juli 1943 mochten woonwagendwoners niet meer rondtrekken in Nederland. In mei 1944 is een aantal woonwagendwoners bij razzia's opgepakt. Het ging de racistische Duitse bezetter echter alleen om zigeuners. De lokale overheden lieten ook andere woonwagendwoners onder de noemer van 'asocialen' afvoeren naar Auswitz. Van de 578 opgepakte reizigers is dan ook een deel weer teruggestuurd. Uiteindelijk zouden 19 mei 1944 toch nog 245 voornamelijk

Jeffrey Verspaget is woonwagendwoner en komt op voor de bijzondere cultuur van de woonwagendwoners.

Sinti op transport naar Auschwitz-Birkenau gezet worden. Slecht 31 zigeuners overleefden de kampen.

Verbod om te reizen

Het rondreizen met de wagen werd na de oorlog weer toegestaan en de overheid ging zich na de wederopbouwperiode ook intensief met het leven van woonwagendwoners bemoeien. Eind jaren zestig lanceerde men het plan dat er vijftig grote kampen moesten komen waar alle woonwagendwoners geplaatst zouden worden. In feite betekende dat dat woonwagendwoners niet meer vrij konden reizen. Je moest toestemming hebben om te vertrekken en ook een plaats hebben op een ander kamp om te kunnen verhuizen. De inperking van hun vrijheid stuitte de 'mensen van de reis' stevig tegen de borst. Door de concentratie van concurrerende bedrijven onder ander autosloperijen op één plek ontstonden ook conflicten. In 1975 ging het beleid weer om en moesten reizigers weer op kleine terreinen, maximaal 15 wagens, gaan wonen. Maar ook nu nog blijft het wonen in een wagen problematisch.

Gevecht om een plekje

Volgens Verspaget is deze manier van wonen nu zelfs in gevaar. Niet omdat de woonwagendwoners niet langer in een wagen willen wonen, maar omdat het steeds moeilijker wordt een plek op een woonwagenkamp(je) te krijgen. In de ogen van de »

mensen van de reis ligt dat voor een belangrijk deel aan de maatregelen die gemeenten en andere overheidsinstanties nemen om het woonwagengestel te ontmoedigen voor de 25.000 tot 30.000 reizigers. Verspaget pakt het vakblad voor woonwagengestelers erbij. In *Het Wiel* staan elke keer weer verhalen over de stroeve en moeizame strijd om een plekje.

'Ik blijf vechten voor een plekje bij mijn familie' citeert Jeffrey een artikel in *Het Wiel*. Het gaat over een 21-jarige woonwagengestelbewoner. Je wordt zo gedwongen in een huis te gaan wonen. 'Wij voelen ons daardoor gediscrimineerd. Want andersom komt ook niet voor. Je dwingt huizenbewoners ook niet in een woonwagen te wonen.' In de geschiedenis van de woonwagengestelbewoners is de relatie met overheden om woonplekken en erkenning van de manier van leven altijd problematisch geweest.

Het oudste stuk porselein heeft Jeffrey geërfd van zijn grootmoeder. Met een weelderig interieur liet zij zien dat ze het goed had. Want Jeffrey's familie heeft in het verleden veel armoede geleden.

Wij kunnen niet in een gewoon huis wonen

'Gemeenten willen niet uitbreiden, wachtlijsten groeien. Het is een soort ontmoedigingsbeleid. Het alternatief is dat reizigers in een burgerhuis gaan wonen. Maar woonwagengestelbewoners in een gewoon huis gaat niet altijd goed', zegt Verspaget. 'Daar gaan ze aan kapot.'

'Wij hebben een andere manier van leven dan bewoners van een rijtjeshuis. Het is een vrijer leven. Maar ook zijn woonwagengestelbewoners meer betrokken bij elkaar. 'Je gaat bij elkaar op de koffie zonder afspraak. Je kunt altijd bij een andere woonwagen binnenstappen als het even niet meezit. Er is meer samenhang', zegt Jeffrey. 'Mensen zijn op de hoogte en leven met je mee en dat is vanzelfsprekend. De manier van leven en wonen in een wagen is een eigen cultuur.' Volgens Jeffrey is het ook belangrijk om voor het wonen in een wagen erkenning te krijgen en deze cultuur te beschermen. 'Er zijn hier al mensen van de gemeente langs geweest om foto's te nemen van mijn wagen', zegt hij. Hij wil het kamp of een wagen op de gemeentelijke monumentenlijst laten zetten.

Woonwagengestelbewoners hebben hun eigen cultuur en taal.

Woonwagenerfgoed

De woonwagencultuur is eigenlijk een samenstelling van allerlei andere culturen. Er zijn joodse invloeden, zigeunerinvloeden en invloeden uit Europa, zoals Duitsland en Hongarije. Het is een smeuïge mengelmoe van cultuurelementen die samen de woonwagencultuur vormen. Paradoxaal genoeg is de vorming van die eigen cultuur sterk bevorderd door het standaardiseren van de woonwagens en het inperken van de mogelijkheden om deel uit te maken van die groep. Alleen mensen die in een woonwagen geboren waren, hadden sinds de invoering van de woonwagewet (1918) het recht om later ook in een woonwagen te wonen. 'Burgers' konden alleen door een huwelijk in een woonwagenkamp terecht komen. Hierdoor kreeg het woonwagengestellevens zijn eigen cultuur en identiteit en ontstond een eigen culturele groep. Toen in de jaren negentig (1996) de eerste geluiden opkwamen om de woonwagewet af te schaffen en iedereen dus in een woonwagen zou kunnen gaan wonen, reageerde men op 4 januari 1996 met het oprichten van de Vereniging tot Behoud van de Woonwagencultuur. In maart dat jaar organiseerde de vereniging een demonstratie in Den Haag met de leus: 'Woonwagencultuur en identiteit, woonwagengestelbewoner zullen we altijd blijven, dat is een feit.'

Geen nagels knippen op zondag

De woonwagencultuur is moeilijk te omschrijven, maar komt voor sommige onderzoekers vooral tot uitdrukking in de beroepen die uitgeoefend worden. Maar de cultuur verbonden met reizen en wonen op wielen strekt zich uit tot in het dagelijks leven. Bij binnenkomst in een woonwagen doe je je schoenen

Muziek is een belangrijk onderdeel van de woonwagencultuur.

uit. In een wagen loop je niet op schoenen. Dat behoort tot de woonwagengestelwaarden en normen. De wijze waarop de schoenen bij de deur staan is echter ook niet willekeurig. Als je naar bed gaat zet je de schoenen niet met de neuzen één kant op, maar naast elkaar met de neuzen verschillende kanten op. Waarom is dat? Jeffrey: 'Dat is om te voorkomen dat het kwaad de wagen binnenkomt. Door deze manier van schoenen plaatsen kan de duivel niet in je schoenen gaan staan.'

Het wemelt van de voorbeelden van dit volksgeloof in het woonwagengestelwereldje, al leeft dat lang niet bij alle mensen in een woonwagen even sterk. De een doet er meer aan dan de ander. Het heeft vaak te maken met het ongeluk afweren en het geluk naar je toe halen. Sommige vormen zijn ook algemener bekend, zoals nieuwe schoenen niet op tafel zetten, geen paraplu openen in de wagen en altijd zorgen dat je wat kleingeld in je beurs hebt. 'Daar heb ik niet zoveel mee', zegt Paul de vriend van Jeffrey. 'Maar ik moet wel altijd zorgen dat ik geen lege portemonnee heb. En als je geld leent of krijgt, altijd iets terugbetalen', vult Jeffrey aan. 'En ook nooit haren en nagels knippen op zondag. Dat brengt allemaal ongeluk.'

Op maandag geen rode kool

Maar ook met etenswaren is bijgeloof verbonden. 'Je moet op maandag geen rode kool eten', zegt hij resoluut. 'Maandag is in het volksgeloof een uitgesproken ongeluksdag en paars is onder

andere de kleur van verdriet. Niet doen dus. Wat je wel op maandag mag eten is speksoep, een echte soep die bij woonwagengestelbewoners hoort.' Jeffrey eet de speksoep van zijn moeder graag, met witte bonen, bouillon en spek. Na het eten moet je in de woonwagen ook niet het bestek over elkaar leggen, dat brengt ongeluk. De onzekerheid in het woonwagengestelbestaan is waarschijnlijk de basis voor het vrij brede arsenaal van bijgeloof. Ook de kwetsbaarheid van de woning bezweerde men met rituelen. 'Tijdens donder en bliksem moet je geen ijzer aanraken', zegt Jeffrey. 'Ook geen bestek dus. Bovendien dek je de spiegels af met lakens of een kussensloop. Dat voorkomt inslagen en brand.'

Spam het grum

Jeffrey noemt als één van de meest opmerkelijke voorbeelden van woonwagengestelcultuur de eigen taal of bargoens. Een mengtaal of geheimgesprek die wel door woonwagengestelbewoners, maar niet door buitenstaanders te volgen is. 'Spam het grum', zegt hij. 'Dat betekent zoiets als: kijk hem daar nou eens. En *joker, jouker* of *jouken* betekent duur. De uitspraak verschilt per regio. *Mas jouken, mot je noppes poten* betekent dat is te duur dat moet je niet kopen. En schelden kan ook: *maas ie maar tijgere* betekent zoiets als was ie maar dood. Andere voorbeelden zijn: *Flik de val dicht* voor doe de deur dicht. Als je kinderen tot de orde wil roepen klinkt het: Je gaat gelijk naar je *miet* (bed) als je in de *rolleman mas* (in de wagen bent)'. »

Het erfgoed van de woonwagen- mensen moet vastgelegd worden.

Het woonwagen of zigeunerbargoens is vanaf de jaren negentig aan het verdwijnen. Het wordt te veel geassocieerd met minder net taalgebruik. Mensen schamen zich er een beetje voor en stappen over op het standaard Nederlands.

Weglopen van huis

Hoewel feesten een belangrijk onderdeel van de woonwagen-cultuur vormen, zijn er geen echte woonwagenfeesten. Kerst, Oud en Nieuw worden gewoon gevierd met vrienden en familieleden, zoals de rest van Nederland dat doet. En Sinterklaas loop ook bij woonwagenbewoners gewoon over het dak en zwarte piet gooit de cadeautjes door de schoorsteen. Het eigene voor woonwagenbewoners zit hem in de manier waarop er feest gevierd wordt. Bijvoorbeeld bij huwelijken.

Woonwagenbewoners kennen eigen gebruiken bij de belangrijke momenten in een mensenleven. Jeffrey noemt het 'weglopen'. Woonwagenbewoners zijn heel beschermend naar hun dochters. Als een jongen een meisje leuk vindt, kan hij wel bij de ouders op bezoek gaan, maar hij moet niet verwachten dat de ouders hem toestemming zullen geven om met hun dochter te trouwen. Dat is niet gebruikelijk. Als twee mensen echt met elkaar verder willen, dan lopen ze weg. Weglopen is een teken dat het echt serieus is. Twee mensen die volwassen zijn en daad-

WOONWAGENTAAL

kopje koffie:	zwartje
koffie met melk en suiker:	zwartje met flens en soetering
eten:	bikken
drinken:	buisen
honger:	doei
aardappels:	bonsen
snoep:	nasing
sneetje brood:	korte maro
boter:	smiksem
mond:	murf
kleding:	klof
schoenen:	trederikies
goedkoop:	besol
duur:	jouker/joker
betalen:	beteunen, bescholmen
portemonnee:	platvink
kind:	grommetje
vader:	perekie
moeder:	merkie
vrouw:	gandeltje
man:	siroor
pastoor:	priemerik

werkelijk breken met het ouderlijk huis of woonwagen. Dat weglopen komt nog steeds voor, al is het steeds vaker symbolisch. 'Ik ben niet van huis weggelopen', zegt Jeffrey die nu samenwoont met Paul. Hij wil ook niet trouwen. Dat hoort bij heteroseksuele paren.

De woonwagens zien er aan de buitenkant uit als gewone huizen, ook al zijn ze nog steeds te verplaatsen.

Schoenen uitdoen voordat je de wagen binnen gaat, hoort bij de normen en waarden van de woonwagencultuur.

Trouwen gebeurt echter gewoon in aanwezigheid van de ouders. Als eenmaal duidelijk is dat ze voor elkaar kiezen dan wordt de relatie met de ouders hersteld en viert men de trouwerij. Daarbij worden beide families uitgenodigd plus de bewoners van het kamp waar ze beide wonen. Dat zijn enorme feesten, zegt Jeffrey. De kosten van dat feest brengen de gasten voor een deel zelf op. 'Je hoeft dus geen bloemetje mee te nemen naar een bruiloft', lacht hij. 'Cadeaus ook niet. Je geeft geld.' In een gehuurd zaaltje of in een tent op het kamp viert men feest. Er wordt gegeten en er is altijd een live-orkest. Uit de uitbundigheid en omvang van deze feesten kun je opmaken hoe belangrijk de familiebanden zijn. ◀

Bronnen

- A. Cottaar, L. Lucassen en W. Willems, *Mensen van de reis. Woonwagenbewoners en zigeuners in Nederland (1868-1995)* (Zwolle 1995)
- *Woonwagennieuws* (april 1995)
- *Het Wiel Woonwagennieuws*. Onafhankelijk maandblad voor en van woonwagenbewoners

Geboorte

Bij de geboorte van een kind worden er geboortekaartjes gestuurd en krijgt de visite een beschuit met muisjes. Het kind krijgt een naam en wordt aangegeven bij de burgerlijke stand.

Deel 8 *Kraamkamer & kandeel* van de serie *het Alledaagse leven* gaat over geboortegebruiken.

Te bestellen door € 8,50 (inclusief verzendkosten) over te maken op giro 810806 t.n.v. het Nederlands Centrum voor Volkscultuur, o.v.v. geboorte.

Huwelijk

Emotionele momenten bij een huwelijksvoltrekking zijn het elkaar omdoen van de ringen en het jawoord geven. Andere rituelen die een diepere betekenis hebben zijn het samen aansnijden van de bruidstaart en witte ballonnen of duiven oplaten.

Deel 14 *Bruidsuikers & wittebroodsweken* van de serie *het Alledaagse leven* gaat over gebruiken rondom het huwelijk.

Te bestellen door € 8,50 (inclusief verzendkosten) over te maken op giro 810806 t.n.v. het Nederlands Centrum voor Volkscultuur, o.v.v. huwelijk.

Rouw

Als een dierbare overlijdt, willen de nabestaanden op een stijlvolle manier afscheid nemen. Tegenwoordig is het mode om een persoonlijke begrafenis te regelen. De nabestaanden helpen met het afleggen en doen zelf de kist dicht. Deel 5 *Rouw & rustplaats* van de serie *het Alledaagse leven* gaat over gebruiken rondom de dood.

Te bestellen door € 8,50 (inclusief verzendkosten) over te maken op giro 810806 t.n.v. het Nederlands Centrum voor Volkscultuur, o.v.v. dood.

De sage van Kiste Trui

Tekst en foto's SASKIA VAN OOSTVEEN

De sage van Kiste Trui speelt zich af in Plasmolen - Mook. Het verhaal gaat over een vrouw die haar leven lang naar een schat zocht. Het staat symbool voor de identiteit van de gemeente. Wie Mook bezoekt, kan veel producten kopen, die het verhaal van Trui vertellen.

Volksverhalen worden al eeuwenlang verteld. Dit kunnen sprookjes zijn, sagen, of legenden. De afgelopen decennia zijn steeds meer steden en dorpen een volksverhaal gaan claimen. Men vindt dan dat het verhaal specifiek bij het dorp of de regio hoort, dat het 'hun' verhaal is. Voorbeelden hiervan zijn het verhaal van de Vliegende Hollander dat aan Terneuzen verbonden is, of het Vrouwtje van Stavoren aan Stavoren. Dergelijke claims nemen vanaf de jaren zeventig van de twintigste eeuw een

Het Gilde van Kiste Trui houdt de sage levend.

steeds serieuze vorm aan. Er worden beelden geplaatst naar aanleiding van het verhaal, er worden lokale feesten georganiseerd in relatie tot het verhaal en er worden producten ontwikkeld die iets met het verhaal te maken hebben.

Slag op de Mookerhei

De sage van Kiste Trui wordt ook op deze manier geclaimd, door Plasmolen – Mook in Noord Limburg. Kiste Trui is de hoofdpersoon in een sage over de Slag op de Mookerhei. Wanneer het verhaal zich afspeelt is niet helemaal duidelijk. Sommige bronnen melden dat Trui in de tweede helft van de zestiende eeuw leefde. Anderen menen dat Trui ongeveer honderd jaar geleden geleefd moet

hebben, weer anderen spreken over tweehonderd jaar. Er is zelfs iemand geweest die beweerde Trui gekend te hebben. Eén van de eerste keren dat het verhaal is opgetekend is waarschijnlijk de versie van H. Welters in zijn *Limburgsche legenden, sagen, sprookjes en volksverhalen* uit 1875. Hij heeft het verhaal opgetekend uit de volksmond.

Tijdens de Tachtigjarige oorlog streeden Lodewijk en Hendrik van Nassau met hun leger tegen de Spanjaarden de Slag op de Mookerhei. Toen het einde van de strijd in zicht was en het er naar uit zag dat de Spanjaarden zouden winnen, werd de krijgskas door de soldaten van Hendrik en Lodewijk begraven, om te voorkomen dat deze in handen van de vijand zou vallen. De kist was dan wel verborgen, maar dat wil niet zeggen dat er niet meer over gesproken werd. Met name in de omgeving van de Mookerhei werd nog veel over de verdwenen schat gepraat. Er werden verhalen verteld over een soldaat die geprobeerd had om de kist op te graven en het met de dood moest bekopen toen hij betrapt werd door Spaanse soldaten. Een ander ging ook op zoek en had succes. Maar de ongeschreven regel is dat wanneer je een schat opgraaft, er absoluut niet gesproken mag worden. De ongelukkige man was zo blij dat hij de kist eindelijk gevonden had, dat hij riep: 'Ik heb ze in de hand'. En zie daar, een klein rood duiveltje verscheen, antwoordde 'Ik heb ze met den tand' en hij trok de schat ver-

Kiste Trui is het verhaal van een vrouw die haar levenlang bezeten naar een schat groef.

der met zich mee het moeras in. Trui hoorde al deze verhalen aan en besloot zich niet af te laten schrikken. Gewapend met schop en houweel trok zij de hei op om de kist te gaan zoeken. Dagen achtereen was ze hiermee bezig. 'Eene vrouw te Middelaar werd zelfs waanzinnig door de begeerte naar Lodewijk van Nassau's geldkoffer. Men noemde die persoon Kiste-Trui'. Tot aan het einde van haar leven is Trui bezig geweest de schat te zoeken, maar tevergeefs. De kist is tot op heden nog niet gevonden.

Plaats van herkomst

De sage van Kiste Trui is nog steeds een zeer bekend verhaal in Noord Limburg.

Zo bekend zelfs, dat er strijd om geleverd is, aan welk dorp het verhaal nou precies toebehoort. In 1974 heeft de VVV in Mook kunstenaar Peter Roovers opdracht gegeven om een beeld te maken van de gravende Kiste Trui. Drie jaar later zou het beeld worden geplaatst. Maar dat zorgde voor nogal wat commotie. Want waar moest het beeld geplaatst worden? De VVV had besloten dat het beeld voor het gemeentehuis in Mook zou komen te staan. Maar daar waren de inwoners van Plasmolen en Middelaar het absoluut niet mee eens. 'Hun' Trui kwam immers uit de Riethorst, een buurtschap van de Plasmolen, en niet uit Mook. Vele protesten volgden. Er is zelfs geprobeerd het beeld voor de onthulling

te stelen. Toen ook dit niet lukte, uitten de mensen hun onvrede in een demonstratie met spandoeken: 'Kiste Trui, gij moet weten, Middelaar zal u nooit vergeten!'

Inmiddels zijn de gemoederen wat bedaard en wordt de claim op de sage gedeeld door Plasmolen, Mook en Middelaar. Het beeld staat nog steeds voor het gemeentehuis. Op de sokkel prijkt een plaquette: 'VVV schonk Kiste Trui 17-12-1977'. Hier bleef het niet bij. Bij het binnenrijden van het dorp staat een groot bord 'Mook en Middelaar. Mookerhei en meer'. Hierop is een grote afbeelding van het beeld van Kiste Trui te zien, en een scène die verwijst naar de

slag op de Mookerhei. Het is duidelijk dat de gemeente zijn best doet om bezoekers bekend te maken met het verhaal van Kiste Trui. Maar niet alleen hieruit blijkt dat Mook – Middelaar het verhaal claimt. Van het beeld zijn miniaturen gemaakt, die onder meer bij het VVV verkocht worden, evenals lepeltjes en zilveren kettinkjes met een bedeltje van Trui eraan. Wie wat wil eten of drinken in Mook – Middelaar, heeft ook grote kans om met de sage van Trui in aanraking te komen. Bakkers bakken 'Kiste Trui brood', de 'Kiste Trui bol' en bij de slijter kan 'Truie kruidenbitter' gekocht worden. Ook de lokale horeca heeft zich het thema van Kiste Trui toegeëigend. 'Het Gilde van Kiste Trui' is een initiatief van een aantal horecaondernemers in de gemeente. Bij de aangesloten restaurants kan betaald worden met 'Gildeduiten'. Deze 'Schat van Kiste Trui' fungeert als een tegoedbon die cadeau gegeven kan worden. Er wordt niet alleen naar gestreefd om de gasten lekker eten voor te zetten, maar hen te wijzen op cultuurhistorische plaatsen in de omgeving. Op deze manier wordt een volksverhaal gebruikt als een positief stimulerend element voor het cultuurhistorisch toerisme.

Uniek verleden

De uniciteit van het verhaal, van de regio wordt benadrukt en als onderscheidende factor gepresenteerd. Dit proces heeft niet alleen betrekking op toeristen, maar juist ook de lokale bevolking zal zich door deze promotie van het lokale erfgoed meer gaan realiseren hoe uniek het eigen verleden is. Op deze wijze wordt gewerkt aan binding met de gemeente, de lokale geschiedenis, tradities en gebruiken. Het verhaal vervult hier eigenlijk een symboolfunctie. Het gaat niet direct om de sage. Wat van belang is, is de uitwerking die dit verhaal heeft op het identiteitsgevoel van de bevolking, het saamhorigheidsgevoel en de toeristen die hiermee aangetrokken worden. Dit laatste gebeurt nog niet echt, maar Plasmolen – Mook staat in het teken van Kiste Trui en haar zoektocht naar de verborgen schat. ◀

Meer informatie: www.kistetrui.nl

Artist kom binne!

Het schilderij *Artist kom binne*, in 1896 geschilderd door de Duitse kunstschilder Carl Windels heeft nog altijd een prominente plaats in de herberg van het Volendamse Hotel Spaander. Stille getuige uit de begintijd van het hotel toen het een geliefde verblijfplaats was van talloze kunstenaars uit binnen- en buitenland. Bekende en onbekende namen.

Van de Nederlandse kunstschilder Willy Sluiter tot de Franse schilder Paul Signac. Twee van de kunstenaars die hun creatieve sporen achterlieten en mede de basis vormden van de Collectie Spaander.

Tekst MARGREET LENSTRA

Illustraties COLLECTIE SPAANDER, VOLENDAM

Halverwege de negentiende eeuw maakte de Franse historicus Henry Havard een tocht langs de vroegere Zuiderzee en bezocht ook Volendam. Zijn reisverslag verscheen in *Een togt langs de Zuiderzee*. Hij schreef dat Volendam en Marken de klederdracht en de overleveringen van *den goeden ouden tijd* bewaard hadden, dat de tijd er stil stond. Dit reisverslag inspireerde wellicht de Engelse kunstschilder Sir George Clausen. Hij is vermoedelijk één van de eerste kunstenaars die Volendam bezochten. Dat was in 1875. Clausen exposeerde later in Londen een prachtig schilderij van kinderen in klederdracht voor de ingang van een kerk, waarschijnlijk de Grote- of Sint Nicolaaskerk uit Monnickendam, getiteld *High Mass at a Fishing Village on the Zuyder Zee*. Dat had gevolgen. Want het toerisme kwam op in een tijd dat de belangstelling voor de natuur en het platteland groeide. Volendam werd geliefd, ook bij kunstenaars uit binnen- en buitenland.

Volendam was aan het einde van de negentiende eeuw een klein dorp aan de Zuiderzee. Het merendeel van de beroepsbevolking verdiende het brood op zee. Een zwaar bestaan. Armoede lag regelmatig op de loer. De mensen woonden in kleine huisjes, die langs en beneden de dijk waren gebouwd. Ondanks de armoede moet het dorp er schilderachtig hebben uitgezien onder andere door de klederdracht van de vrouwen

en kinderen. Maar ook de botters met hun gehesen zeilen, de houten huizen en de ophaalbruggetjes onder aan de dijk in het zogenoemde Doolhof maakten indruk op de eerste toeristen.

Leendert en Aaltje Spaander

Visionair, kunstmecenas, zakenman. Drie typering die van toepassing zijn op Leendert Spaander (1855-1955). De man die Volendam promootte. De man die met het uitnodigende schilderij *Artist kom binne* ontelbare kunstschilders in zijn hotel verwelkomde en de grondlegger is van de omvangrijke en kunsthistorisch waardevolle, naar hem genoemde, Collectie Spaander.

Leendert Spaander werd in 1855 geboren in Nieuwendam. Op zijn vierde verhuisde hij met zijn ouders naar Volendam. Als jongeman koos Leendert voor de zee en legde zich toe op het vrachtvervoer. Ondertussen bezochten de eerste buitenlandse kunstenaars het dorp. Leendert Spaander was één van degenen die contacten met hen legde. Want hij sprak Engels, Duits en Frans. In zijn jeugd had hij namelijk onderwijs genoten aan de Franse school in Edam. Spaander bemiddelde graag bij het vinden van onderdak en schildersmodellen. Van het een kwam het ander. Leendert en zijn vrouw Aaltje Kout kochten in 1881 de aan de haven gelegen, uit 1854 daterende herberg van Pieter Steur. Ze lieten er een verdieping op bouwen om kamers te ver-

huren. Beneden startte Aaltje een koffiehuis. Het was het begin van Hotel-Restaurant Spaander. Daarnaast bouwde Spaander rond de dijk ateliers voor zijn gasten, onder andere De Toevlucht, vlak achter het hotel.

Aaltje bemoeide zich vooral met het reilen en zeilen van het hotel. Leendert ontpopte zich als een echte PR-man en probeerde op allerlei manieren Volendam en zijn hotel te promoten in binnen- en buitenland. Hij reisde regelmatig naar het buitenland om via kunstenaars die zijn hotel hadden bezocht het hotel aan te bevelen. Hij stuurde ansichten van mooi Volendam, gemaakt door de Edamse fotograaf J. Siewers naar Europese kunstacademies in bijvoorbeeld Berlijn, Brussel, Londen en Parijs. En in 1894 luisterden zijn in klederdracht gestoken dochters Betty en Willemien met veel succes een Londense expositie op van de Nederlandse schilder Nico Jungmann, die bij Spaander had gelogeed. Leenderts inspanningen wierpen hun vruchten af: tussen 1881 en 1914 logeerden ruim duizend kunstenaars in het hotel. Ze waren allemaal welkom bij de familie Spaander. Over Leendert wordt nog altijd gesproken als een zeer sociale, zorgzame man met veel respect voor de kunstenaars die in zijn hotel verbleven. Er was hem niets teveel om voor hen een goede werksfeer te creëren. Maar wie het te bont maakte, hoefde niet meer terug te komen!

Mademoiselle Wilhelmina est délicieuse

Leendert en Aaltje hadden tien kinderen, twee zoons en acht dochters waarvan er één jong stierf. Niet alleen Volendam oefende aantrekkingskracht uit op de artiesten. Ook de niet alleen beeldschone, maar ook intelligente dochters die in het hotel werkten en regelmatig poseerden. Marcel Proust die in 1902 in het hotel logeerde schreef in het gastenboek: *Mademoiselle Wilhelmina est délicieuse*. Het kon niet uitblijven: er ontstonden romances tussen enkele schilders en dochters. Trinette (1883-1974) trouwde in 1914 met de Fransman Augustin Hanicotte (1870-1957), Pauline (1887-1918), vernoemd naar de Duitse kunstschilder Paul Rieth in 1912 met de Duitser Georg Hering (1884-1936) en Conny (1892-1921), vernoemd naar Constance Mary Hunter, echtgenote van kunstschilder George Sherwood Hunter) in 1919 met de Nederlander Wilm Wouters (1887-1957).

Kunstenaarskolonie

Sommige kunstenaars bleven enkele nachten in Volendam, anderen maandenlang of ze keerden er regelmatig terug. Volendam leek wel een kunstenaarskolonie als internationale ontmoetingsplaats voor kunstenaars uit alle windstreken. Vooral de Engelsen, Duitsers, Amerikanen en Nederlanders waren goed vertegenwoordigd. Maar ook kunstenaars uit bij- »

Artist kom binne (1896), Carl Windels (1869-1954)

Spelende kinderen op het Kleipark te Volendam, Augustin Hanicotte (1870-1957)

voorbeeld Frankrijk, Rusland, Polen, Japan, Spanje, Hongarije en Guatemala vonden hun weg naar het vissersdorp. Zij waren verantwoordelijk voor honderden Volendamse taferelen. Geschilderd, getekend, gefilmd. Soms namen de kunstenaars zelfs hun leerlingen mee naar Volendam. Bepaalde kunstenaars vergaarden roem; anderen zijn inmiddels min of meer in de vergetelheid geraakt. Bekende namen uit de Collectie Spaander die momenteel goed in de markt liggen zijn, naast bovengenoemde schoonzoons van het echtpaar Spaander, bijvoorbeeld Paul Signac, Willy Sluiter, Mari ten Kate en Willem Bastiaan Tholen. In de Verenigde Staten is schilderes Elisabeth Nourse momenteel in opkomst.

Ondanks de enorme toeloop kan niet gesproken worden van een Volendamse school. Want de stijlen varieerden van realisme, impressionisme tot romantiek. Toch was er veel dat de kunstenaars bond: de onderwerpen die zij verwerkten. Stoere, hardwerkende boeren en vissers, de vrouwen in hun prachtige klederdracht, de spelende kinderen, de zee, de bebouwing langs de dijk en op het Doolhof, de interieurs van de kleine huisjes, het geloof en de gebruiken uit het dagelijks leven.

Museale herberg

De Eerste Wereldoorlog gooide roet in het eten; het werd een stuk stiller op de Dijk. Maar niet voor lang. Na de oorlog keerden de kunstenaars weer terug en met name eind jaren twintig

van de vorige eeuw waren zij opnieuw zeer actief in Volendam. In 1919 besloten Leendert en Aaltje Spaander een stap terug te doen en ze verhuisden naar Edam. Dochter Alida (1881-1952) nam het roer over en zorgde voor verdere uitbreiding van het hotel, het restaurant en de kunstcollectie. Zij voegde onder andere tientallen werken van haar zwagers Augustin Hanicotte, Georg Hering en Wilm Wouters aan de collectie toe.

Leendert Spaander zette Volendam

internationaal op de kaart.

Ondanks de moeilijke oorlogsjaren 1940-1945 ging het voorspoedig met Hotel Spaander. Daarin kwam verandering na de dood van Alida in 1952. In 1963 werd het hotel verkocht aan de Volendammer aannemer Hein Schilder. Een nieuwe, belangrijke periode brak aan. Want met behulp van Schilders kapitaal en de inzet van talloze Volendammers werd het befaamde hotel gemoderniseerd en opnieuw uitgebreid. Hotel Spaander had weer elan! En dat kwam ook de Collectie Spaander ten goede.

Als je vandaag de dag de herberg binnenkomt waan je je in een museum. Dit is het oudste gedeelte van het hotel en het is een genot om hier iets te nuttigen. De herberg is gedecoreerd met

Twee meisjes met Sint Maartenlampions, Teun van Essen (1877-1940)

Zelfportret met de Zaligmaker op schoot, Piet van der Hem (1885-1961)

een gedeelte van de Collectie Spaander. Ontstaan als schenking van een dankbare, schilderende gast of als betaling in natura. Sommige werken zijn als betaling zelfs direct op de wanden aangebracht. Een vergelijking met bijvoorbeeld de herberg van Père Ganne in het Franse Barbizon en de Trattoria Da Romano op het eiland Burano in de lagune van Venetië in Italië is snel gemaakt.

Collectie Spaander

De Collectie Spaander bestaat inmiddels uit ongeveer 1400 kunstwerken: schilderijen, tekeningen, prenten, etsen en beelden. Sinds 1992 is Jannig Kwakman aangesteld als conservator van de collectie. Zij heeft een uitgebreid takenpakket: 'Ik ben niet alleen belast met het beheer, de exploitatie, restauratie, registratie en het archiveren van de collectie. Maar ik adviseer ook bij aankopen voor uitbreiding van de collectie. Ik verzorg exposities en ben verantwoordelijk voor de PR.' Tenslotte ver-

zorgt Jannig op afspraak rondleidingen: 'Daar komt steeds meer belangstelling voor.' Ook bij de jeugd want, zo vertelt Jannig: 'tijdens de Volendammer ochtend maken jaarlijks alle kinderen uit groep 8 van de Volendamse basisscholen op een bijzondere manier kennis met de lokale cultuur. Ze maken een tochtje met een botter op het IJsselmeer, bezoeken het Volendams Museum en krijgen een rondleiding hier in Hotel Spaander.'

In 2006 bestond Hotel Spaander 125 jaar. Jannig nam het initiatief om veertien hedendaagse kunstenaars drie dagen uit te nodigen hier te komen werken. 'Er was veel interesse voor. We moesten een zwaar selectiebeleid hanteren. Uiteindelijk kwamen er één Duitse en dertien Nederlandse kunstenaars naar Volendam. Het werd een groot succes met op de laatste dag workshops voor amateurkunstenaars, gegeven door de beroeps. Geheel in stijl betaalden de kunstenaars de rekening voor hun verblijf in het hotel met een modern schilderij. Daarnaast hebben we zelf nog enkele werken aangekocht.' Deze actie lijkt een nieuwe traditie te worden, want de afgelopen twee jaar werden opnieuw kunstenaars geïnviteerd.

Ondanks de armoede was Volendam geliefd bij schilders.

Kunstwerken worden regelmatig uitgeleend aan musea voor tijdelijke tentoonstellingen. Bijvoorbeeld aan het Volendams Museum, Edams Museum, Zuiderzeemuseum, Dordrechts Museum, Haags Gemeentemuseum en het Singermuseum in Laren. Jannig: 'Met het Singermuseum werken we aan een bijzonder project in de vorm van een reizende expositie met werk van Amerikaanse kunstenaars.'

Lokale tradities

Volendam is een dorp waar tradities het lang volhouden. Nog steeds houdt de bevolking vast aan bepaalde gewoonten die hun voorouders al kenden. Bijvoorbeeld gebruiken rond rouwen en trouwen. En niet te vergeten de klederdracht die nog wordt gedragen al neemt de belangstelling wel steeds verder af. Maar voor de toeristen trekken veel Volendammers, en dan met name vrouwen, de dracht aan.

Generaties bruidsparen hebben herinneringen aan de klokpaal met trouw- of bruidsklok die sinds 1771 aan de Dijk staat en op de dag van ondertrouw werd geluid. De paal was dan niet alleen van groen en slingers voorzien, maar was lang geleden ook opgetuigd met attributen die betrekking hadden op het beroep van de bruidegom. Voor een visser netten en vlaggetjes, voor een timmerman gereedschap zoals een zaag, beitel of schaaft. Zo had ieder beroep zijn eigen voorwerpen. Was de bruidegom drankliefhebber, dan hingen niet zelden als waarschuwing lege flessen aan de paal. Van de cafébaas aan de overkant kreeg het bruidspaar een borrel en deze spon daar zelf goed garen bij. Want het bruidspaar trakteerde vervolgens hun

gevolg ook op een glaasje. Tegenwoordig wordt de fotogenieke klokpaal aan de haven door menig toerist gefotografeerd; verschillende kunstenaars gingen hen voor! Maar bruidsparen laten zich er jammer genoeg niet meer zien.

Eeuwenlang droegen zeelieden gouden oorbellen en vaak ook gouden of zilveren knopen aan hun kledij. Ook die van Volendam. Als een zeeman overboord sloeg, verdronk en uiteindelijk aanspoelde, werden deze attributen ten gelde gemaakt voor een christelijke begrafenis. Eén van de tradities binnen de Volendamse dodencultuur.

Kermis, Koninginnedag en Sint Maarten

De Volendammer kermis is nog steeds een hoogtepunt in het jaar. Dat was ruim honderd jaar geleden niet anders. Verschillende kunstenaars legden kermistaferelen vast, zoals Augustin Hanicotte, Georg Hering, Willy Sluiter, Paul Hermanus en Pol Dom. Het is onbekend wanneer de Volendammers voor het eerst een eigen kermis hadden. Maar vanaf het midden van de achttiende eeuw werd twee weken

lang gefeest. 's Middags voor de gezinnen met hun kinderen, daarna de volwassenen. Na 1883 werd voor het eerst een spulenkermis georganiseerd met een draaimolen en een Turkse schommel, achter Hotel Spaander. Zou hotelier Leendert hier de (zakelijke) hand in hebben gehad?

Naast de kermis werden feesten zoals Koninginnedag en Sint Maarten uitbundig gevierd. Koninginnedag met erepoorten, optochten met kinderen in klederdracht met vlaggen en versierde stokken en verschillende spelen. Het Sinter Maartensvogeltje, zoals de lampion in Volendam werd genoemd, kwam op 11 november tevoorschijn. In het donker trokken de kinderen zingend door de straten met hun verlichte lampion en haalden lekkers of een appel op. Diezelfde lampions namen gelovige Volendammers ook jaarlijks mee op bedevaart naar het Duitse Kevelaar. De Collectie Spaander telt verschillende werken met Sint Maarten als onderwerp van onder andere Teun van Essen en Willem Maris Jacobszoon.

Afgemeerde bidders in de haven van Volendam (1896), Paul Signac (1863-1935)

Kermis op het Noorderhavendijkje met Turkse schommel (1898), Paul Hermanus (1859-1911)

Hille, Kössie en de Zaligmaker

Alhoewel sommige Volendammers de kunstenaars argwanend bekeken, waren er verschillenden die wel wilden poseren. Wellicht om wat extra's bij te verdienen. In de grote gezinnen was dat welkom. Een bekend model is Hille Butter (1891-1968). Zij werkte in Hotel Spaander en werd geroemd om haar schoonheid.

Een andere Volendammer die regelmatig poseerde was Kössie, één van de plaatselijke sprookjesvertellers. Eigenlijk heette hij Klaas Schouten, maar in Volendam waren en zijn vandaag de dag nog altijd onderscheidende bijnamen in gebruik. Deze gewoonte ontstond bijna vanzelfsprekend onder de bevolking, waarvan velen een zelfde voor- en achternaam gebruikten. Eén van de populairste modellen was Geert Karregat (1837-1924) alias De Zaligmaker. Haar bijnaam dankte ze niet alleen aan haar stopwoordje: 'Oe, Zaligmaker!', maar was ook van toepassing op haar werk: ze legde doden af en bad bij overledenen.

Neel van de Bollenprikker en Japie van de Smorrel

De tegenwoordige gast van Spaander kan een keuze maken uit verschillende kamers. In totaal telt het hotel 79 kamers. De meest bijzondere is nummer 1. Deze kamer, met een antiek interieur werd namelijk speciaal voor de beeldende kunstenaars ingericht door Leendert Spaander zelf. Hij bood hen hiermee een prachtig decor om te schilderen. Het illustreert mooi het respect dat Spaander zijn schilderende gasten betoonde. De kamer werd pas na de toptijd van de kunstenaars als hotelkamer in gebruik genomen.

Alle kamers zijn vernoemd naar bekende Volendammers. Zo is er één die aan zojuist genoemde sprookjesverteller Kössie herinnert, terwijl de bruidssuite geregistreerd staat als Neel van de Bollenprikker.

Maar er kan ook worden gelogeerd in bijvoorbeeld Japie van de Smorrel. In de namen vinden we de unieke Volendammer bijnamen terug. Een bijnaam kreeg je overigens niet zomaar, die ontstonden en werden eervol gebruikt.

Kunstpuzzelroute

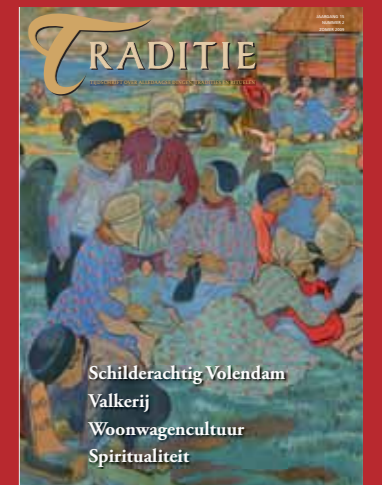
Met een knipoog naar vroeger is voor gasten een bijzonder arrangement samengesteld waarin een workshop schilderen is opgenomen. En verder is er voor elke gast, cq bezoeker van Spaander en Volendam tenslotte de mogelijkheid om aan de hand van een speciaal, ook bij Hotel Spaander verkrijgbaar gidsje een historische kunstpuzzelroute door Volendam te volgen. De route van ongeveer een uur voert aan de hand van schilderijen uit de collectie Spaander niet alleen over de wereldberoemde Dijk maar ook door het minder bekende, maar schilderachtige Doolhof. Een aanrader dus voor wie van kunst, dorpschoon en tradities houdt! ◀

Met dank aan Jannig Kwakman, conservator van de Collectie Spaander.

Een jaar lang *Traditie* voor maar € 19,-

Tradities zijn gewoonten en gebruiken die doorgegeven worden van generatie op generatie. Lees daarom elk kwartaal over de boeiende achtergronden van onze alledaagse dingen, tradities en rituelen.

Word nu abonnee en u krijgt een welkomstgeschenk cadeau.

Ja, ik neem tot wederopzegging een jaarabonnement op *Traditie*.

Naam _____

Straat _____

Postcode _____

Woonplaats _____

Telefoon _____

E-mail _____

Datum _____

Handtekening _____

Stuur deze bon naar: Nederlands Centrum voor Volkscultuur
Postbus 13113, 3507 LC Utrecht

Alledaagse Dingen

DEELNEMERS AAN HET JAAR VAN DE TRADITIES (WWW.JAARVANDETRADITIES.NL)

Tekst: INEKE STROUKEN

Foto: Geert Veen

Mastklimmen in 1860

Jelle Roorda heeft een prachtig schilderij gevonden, dat een goed beeld geeft van het mastklimmen in Friesland. Oude afbeeldingen in kleur over het mastklimmen zijn zeer zeldzaam. Halverwege de negentiende eeuw (1859-1864) werden er zogenaamde Bergfeesten in Appelscha (Friesland) georganiseerd, om het publiek, voornamelijk bestaande uit veenarbeiders, te amuseren. De bezoekers konden zich uitleven met zaklopen, talhout lopen en mastklimmen en konden vleesprijzen winnen. De Historische Vereniging in Appelscha en omstreken wil deze Bergfeesten op 11 juli 2009 laten herleven. Het schilderij is geschilderd door de heer T. ter Heide uit Smilde in 1860.

Foto: Michel van Bergen

Luilak als ordeprobleem

Luilak is nog steeds heel populair in de Zaanstreek en in de kop van Noord-Holland. 's Ochtends vroeg trekken jongens door dorp of stad om de langslapers wakker te maken.

Traditioneel gebeurt dit altijd op de zaterdag voor Pinksteren, dit jaar dus op 30 mei. Een beetje baldadigheid hoort er bij, ook vroeger al. Soms liep het zelfs uit de hand. Dat is één van de redenen dat de politie tegenwoordig toeziet op een ordelijk verloop. Belletje trekken of rammelend met blikjes door de wijk trekken is tot daar aan toe. 's Ochtends je auto vinden helemaal ingepakt met linten is ook nog wel grappig. Maar met eieren of meelzakken tegen ramen gooien is van een andere orde. In Haarlem controleerde de politie streng en fouilleerde zelfs jongeren op eieren of meelzakjes. Niet toegestaan en inleveren dus!

Straatspeeldag

De Utrechtse Julianaweg doet al jaren mee met de Nationale Straatspeeldag. Dit jaar deed de straat mee met het Jaar van de Tradities. Dat betekende voor de jeugd: zaklopen, blikgooien, koekhappen, eierlopen, spijkerpoepen, ezeltje-prik, sjoelen, muusvangen en nog veel meer. Voor de ouderen was de tentoonstelling over tradities te bekijken.

Heksen en tovenaars

Het Museon heeft een spannende tentoonstelling ingericht met verhalen over heksen en tovenaars. Iedereen heeft een beeld van hoe een heks eruit ziet. Het is een oud, lelijk vrouwtje met een haakneus, een grote wrat in haar gezicht en een puntmuts op haar hoofd. Ze woont in een duister bos in een eng hutje en roert in een vreemde brij. Maar het waren niet altijd arme, oude vrouwtjes die in een hutje in het bos woonden. Veel vaker was het een buurvrouw, die bovendien ook helemaal niet zo arm was.

De tentoonstelling *Heksen en tovenaars* is tot en met 8 november te zien in het Museon, Stadhouderslaan 37, Den Haag (www.museon.nl)

Woordenlijst Fierljeppen

De Frysk Ljeppers Boun heeft de *Fryske Fierljepwurldlist* uitgegeven, om het gebruik van traditionele Friese Fierljepwoorden bij evenementen en wedstrijden te bevorderen. De FLB heeft enorm veel woorden kunnen vinden, wat betekent dat het fierljeppen sterk verankerd is in de Friese taal en cultuur.

Meer informatie:
Frysk Ljeppers Boun
(www.fierljeppen.info)

Smakelijke dagen

Nederland kent een schat aan dagen uit verschillende culturen, maar vaak weten wij de betekenis er niet meer van. In dit boek worden bijzondere feesten uitgelegd en geïllustreerd door een smakelijk recept. Op de natuurwerkdag wordt een kopje kandeelkoffie met notenkoek genuttigd en op de wereldheidsdag een sinaasappelshake. De auteur, Claudia Koole, wil met het boek een bijdrage leveren aan meer begrip voor elkaar.

Betekenisvolle multiculturele dagen in de feestmaanden november en december, met toepasselijke smaakvolle recepten (Uitgeverij Prospera 2009)

Stille getuigen

Hoe ging men vroeger om met de dood en wat is er door de eeuwen heen veranderd? Dat is te lezen op de website www.geschiedenisvanzuidholland.nl. *Stille Getuigen* beschrijft de ontwikkelingen op het gebied van begraven en rouw van de Middeleeuwen tot nu. Op de site zijn bijzondere objecten uit archieven en musea te zien.

Het Erfgoedhuis Zuid-Holland wil deze informatie graag aanvullen met bijdragen van het publiek. Heeft u nog een voorwerp of foto, of heeft u informatie over lokale en regionale tradities op het gebied van rouw en begrafenissen die u graag wilt delen, laat het dan weten via redactie@geschiedenisvanzuidholland.nl.

De was buiten

Op 28 juni is de tentoonstelling *De was buiten, over tradities in Nederland* te zien op een cultuurmarkt bij molen de Hoop in Wevershoof. Dertig hobbyisten exposeren hun eigen kunst. Er zijn een draaiorgel en een poffertjeskraam. Om de magen te vullen wordt er paling gerookt. Uiteraard draait de molen de hele dag en zijn de molen en de molenwinkel open voor publiek.

Molen de Hoop, Zijdwerk 15, Wervershoof
(www.werverhoofsemolen.nl)

Kraplap en klebroek

Voor het eerst laat Nieuw Land bijzondere stukken zien uit de eigen collecties, waaronder originele streekdracht uit het voormalige Zuiderzegebied. Daarnaast nemen de klederdrachtpoppen, die gemaakt zijn door mevrouw G.M. Klok-Muntjewerf, een centrale plaats in op de tentoonstelling. Deze poppenmaakster specialiseerde zich tijdens haar leven in het nauwgezet namaken van klederdrachten in miniatuur.

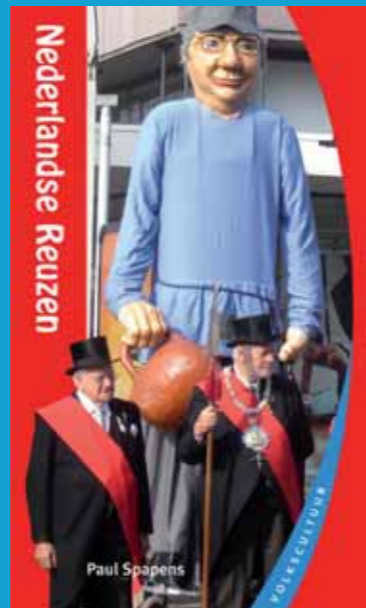
De tentoonstelling is tot en met 13 september 2009 te zien in de Schatkamer van Nieuw Land Oostvaardersdijk 01-13, Lelystad
(www.nieuwlanderfgoed.nl)

Verjaardag

Verjaardag vieren is een recente traditie. Met name de kinderverjaardagen – met cadeautjes, verjaardagstaart, versierde stoel, liedjes zingen en trakteren op school – hebben zich pas in de twintigste eeuw ontwikkeld. Tot in de negentiende eeuw vierde men geen, of alleen heel sober, verjaardagen. Een geboortedag was niet belangrijk.

De popularisering is voor een deel te danken aan de leerkrachten die aandacht gingen besteden aan kinderen die jarig waren. De jarige werd toegezongen met *Lang zal ie leven* en er werd getrakteerd. Na de Tweede Wereldoorlog worden de taart en het uitblazen van de kaarsjes een vast onderdeel van verjaardagen. Het is een simpel overgangsrитуeel om het begin van een nieuw jaar te markeren.

www.jaarvandetradities.nl

Reuzen

Reuzen zijn grote poppen, die in optochten worden meegevoerd. De traditie is ontstaan in de Vlaamse middeleeuwse steden en verbreidde zich over heel Europa. Nederland kent momenteel achttien reuzen. Over het ontstaan is nu een boekje verschenen in de nieuwe reeks *Volkscultuur*.

Paul Spapens, *Nederlandse Reuzen* (Meppel 2009) is te bestellen door € 8,50 over te maken op giro 810806 t.n.v. het Nederlands Centrum voor Volkscultuur o.v.v. reuzen.

Bossche Koek

Het recept van Bossche Koek is eeuwenlang van vader op zoon doorgegeven. De bakkers hielden al in de achttiende eeuw het recept geheim. In 1988 stopte Jan de Backer met het bakken van Bossche Koek en nam het recept mee in zijn graf. Bij toeval vond zijn 4-jarige kleinzoon Jules het recept terug. Zijn ouders zijn opnieuw begonnen met de productie van de Bossche Koek.

Tot en met 31 oktober wordt de foto-expositie *Twee eeuwen Bossche Koek* gehouden in de galerij van De Bossche Kelders in de Visstraat, naast banketbakker Den Otter. Tijdens winkelopeningsuren is de expositie gratis te bezichtigen (073 6136162).

Bruiden

De Stichting Cultuurbehoud Breda heeft een bijzonder project: 'Bruiden uit diverse Culturen'. Het is een performance waarin bruiden uit diverse culturen hun tradities rond trouwen laten zien. Hoe verloopt de kennismaking met de toekomstige man? Wie betaalt de bruidschat, welke liederen horen bij de ceremonie, welke hapjes en drankjes? Wat betekent de kousenband, wat symboliseert de ring? Wat betekent mazeltelf en waarom duurt een huwelijk soms 3 dagen? De performance duurt ongeveer anderhalf uur en in die tijd vertellen vier bruiden hun verhaal, kunnen er vragen worden gesteld en worden er bruidssuikers en andere traditionele hapjes en drankjes geproefd.

Stichting Cultuurbehoud Breda, Catharinastraat 23, Breda (www.cultuurbehoudbreda.nl)

Vlag

De vlag van het Jaar van de Tradities is voor deelnemers aan het Jaar van de Tradities gratis te verkrijgen bij het Nederlands Centrum voor Volkscultuur. Ook kunt u lesmateriaal, ansichtkaarten en een tentoonstelling over tradities gedrukt op t-shirts aanvragen.

Meer informatie: Nederlands Centrum voor Volkscultuur (ncv@volkskultuur.nl, www.jaarvandetradities.nl).

Kermis

Kermis is een boeiend feest waar veel over te vertellen is. Bijvoorbeeld over één van de meest bekende attracties: de kop van Jut. Die is vernoemd naar de moordenaar Jacobus Jut. Bezoekers konden hun boosheid over de laffe moord afreageren op de naar hem vernoemde attractie. Over deze en andere wetenswaardigheden is te lezen in *Schietent en Suikerspin*.

www.hetalledaagseleven.nl

Spirituele zoektocht naar rust

Tekst ROANNE VAN VOORST

Foto's NATIONALE BEELDBANK

Het is zeven uur 's ochtends. In een schaars verlichte zaal liggen vierentwintig jonge mensen op de grond. Er klinkt zachte muziek op de achtergrond, wierookstaafjes verspreiden een sterk kruidige geur. Sommige jongeren hebben een dekentje over zich heen geslagen tegen de kou. Anderen zuchten diep, en houden hun ogen gesloten. De bezoekers van het yogacentrum ademen luidruchtig in en uit. 'Laat de adem stromen naar je buik, naar je borst, adem helemaal naar je teeeeeenen', fluistert de docent. Dat doen de leerlingen: er wordt geblazen, gepuift en gesteund. 'Lekker joh', vertelt een van de deelnemers na afloop. 'Gisteravond heb ik teveel gedronken, en ik voelde me zo brak vanochtend! Nu voel ik me weer helemaal fit. Uitgaan is leuk, maar meditatie geeft echt de ultieme kick.'

Het lijkt alweer lang geleden dat de van oorsprong hindoeïstische bewegingsleer beschouwd werd als een vage hobby voor wereldverbeteraars en geitenwollensokkentypes. Sterker nog: yoga en meditatie zijn populairder dan ooit in Nederland. Volgens de Vereniging van Yogaleerkrachten Nederland (VVYN) worden er inmiddels ongeveer vijftien verschillende yogavarianten bedreven in ons land. De bekendste daarvan is Hatha yoga, een fysieke yogavorm met een systeem van ademhalingstechnieken en niet-bewegende lichaams oefeningen. Maar, de Hatha-yoga moet het tegenwoordig opnemen tegen een sterke concurrent, want de actievere yogavormen – officieel 'ashtanga vinyasa', maar in de volksmond 'poweryoga' geheten – zijn in opkomst. Tijdens deze yogalessen worden vaststaande yoga-oefeningen in een hoog tempo uitgevoerd. Daardoor stimuleert de yoga dus niet alleen de goede ademhaling, maar vormt het ook een conditionele training: er worden calorische verbrand.

Yoga is helemaal in bij jongeren.

Welke variant een beoefenaar ook uitkiest: iedere yogales bestaat uit een combinatie van verschillende yogahoudingen en ademhaling- en ontspanningsoefeningen. Daardoor leren studenten hun adem goed te gebruiken. Op die manier kunnen ze, volgens de yogaleer, spanningen leren loslaten, en leren 'in hun eigen kracht te komen'. De fysieke oefeningen verlichten daarnaast lichamelijke spanningen en stijfheid, bijvoorbeeld in de schouders en rug. Uiteindelijk is het de bedoeling dat de ontspanning- en ademhalingsoefeningen de gevolgen opvangen van mentale stress. Daar lijken veel Nederlanders behoefte aan te hebben, want aan de lessen doen velerlei typen mee: gestreste managers, trendy twintigers in felgekleurde outfits, mannen en vrouwen. Ja, er zijn zelfs speciale yogalessen voor baby's en bejaarden. Toch is er één groep waarbij de yogalessen het best aanslaan: jongeren tussen de 17 en de 35 jaar.

Veel verplichtingen

Volgens yogastudent en makelaar Patrick (28) is dat heel logisch. 'Jonge mensen zijn op zoek naar rust en geluk, en steeds vaker denken ze dat te kunnen vinden door een spirituele zoektocht. We hollen, vliegen en kopen ons suf. Het is soms zo vermoeiend om in deze wereld te zijn', vertelt hij, terwijl hij zijn benen onder zich vouwt in een kleermakerszit. 'Ik voel altijd de druk om carrière te maken, maar ik wil ook nog sporten, een leuke partner zijn voor mijn vriendin, een wereldreis maken, mijn vrienden aandacht geven, een kookworkshop volgen en een kind, maar dan toch uit blijven gaan tot vijf uur in de ochtend.' Patrick kan zelf nog lachen om zijn onmogelijke wensenlijst, maar benadrukt dat jongeren in zijn omgeving zich er vaak heel nerveus en verdrietig van gaan voelen. 'Ik ken veel mensen die zichzelf teleurstellen als ze niet die hele lijst af kunnen strepen. Spiritualiteit biedt dan houvast; het leert je rustiger te zijn, meer te luisteren naar je gevoel. En dan voel je misschien ineens dat je liever een goede vader wil zijn dan een

goede manager. Man, toen ik dat besef doorkreeg tijdens een meditatie training viel er een last van me af.'

Yoga betekent eenwording

De geschiedenis van yoga is al eeuwenoud. De eerste geschriften komen uit India. Eén van de bekendste boeken is het boek van Patanjali, dat vermoedelijk werd geschreven in de vijfde eeuw na Christus. Hierin wordt yoga uitgelegd als een onafhankelijk middel om tot bevrijding te komen. Het woord *yoga* betekent eenwording, en dat stadium kan volgens de Indiase leermeesters alleen bereikt worden door de beheersing van gedachten. Die eenwording kan gezien worden als de eenwording van de individuele ziel met de universele ziel, maar ook als de abstractere vereniging van het leven en het bewustzijn. In de Nederlandse yogalessen speelt de hindoeïstische, religieuze achtergrond meestal maar een kleine bijrol. De Hollandse yogi's en yogini's lijken niet zozeer op zoek naar eenheid met het goddelijke, maar eerder naar ontspanning en rust. Dat er dan toch nog zoveel jongeren afkomen op yoga, is niet zo gek, kijkende naar de beloften die vaak door yogascholen worden gedaan. 'Door regelmatig yoga te beoefenen word je energiek en fit' staat op de website van een Amsterdamse yogaschool. 'Yoga werkt preventief en helpt onder andere tegen RSI, schouder/nek- en rugklachten', vermeldt een andere. En: 'Yoga zorgt voor vermindering van stress: na een yogales voel je je meer ontspannen'.

Wondermiddel

Daar hebben de Nederlanders wel oren naar, gezien de huidige populariteit van yoga. Dat de 'oosterse gymnastiek' ook kan bijdragen aan persoonlijke groei en een leniger lichaam, zijn extra pluspunten. 'Vergeet niet dat sterren als Madonna en Kate Moss zich de laatste jaren ook op de yoga hebben geworpen', vertelt yogadocente Heleen. 'Er zijn een hoop mensen die in die trend meegaan. Jongeren willen net zo'n strak lijf krijgen als hun idool, en hopen dat yoga daarvoor een soort wondermiddel is. Ja, en zo werkt het natuurlijk niet. Als je echt alleen komt voor een mooi lichaam, kun je net zo goed naar de sport school gaan. Yoga is meer een manier van leven, het gaat erom dat je je bewust bent van jezelf en je gevoelens en gedachten.'

Het is de vraag of alle jongeren zich bij het uitvoeren van de ingewikkelde posities realiseren dat ze eigenlijk bezig zouden moeten zijn met het verbinden van hun lichaam, geest en emoties. Tijdens een yogales blijkt daar in ieder geval weinig van. 'Zwaar zeg, dit', piept een meisje met kort, rood haar. Ze staat in een driehoekspositie: met haar rechterhand houdt ze haar linker enkel vast, terwijl ze haar vrije arm recht omhoog strekt. Het meisje kijkt vertwijfeld naar haar yogadocente: 'Ik mag toch hopen dat ik hier van afval, want echt prettig is het niet.' Ook later, als de yogastudenten kruidenthee drinken in het kleine keukentje dat bij de yogaschool hoort, lijken de meeste bezoekers voornamelijk te hopen op lichamelijk profijt. Yogi Patrick vertelt dat hij veel sterker is geworden sinds hij yogalessen volgt, en een ander meisje wijst aan waar ze het vet kwijt is geraakt: aan de zijkant van haar heupen. »

Yoga in de duinen

Yogadocent Heleen begrijpt het enthousiasme van haar studenten wel, maar heeft wel wat kanttekeningen bij hun motivaties: 'Je komt hier voor balans, voor rust in je hoofd- niet zozeer voor een wasbordje op je buik. Maar ik zie er geen kwaad in als jongeren daar in eerste instantie wel op hopen. Het is voor niemand slecht om eens een uurtje te mediteren, of om wat stretch oefeningen te doen. En als mensen echt alleen maar komen omdat deze sport nu toevallig 'in de mode' is, dan haken ze vanzelf wel weer af', denkt ze.

Langwerpige tasjes

Yogi Patrick bekent dat hijzelf ook begon uit nieuwsgierigheid naar de trend, nadat hij bemerkte dat steeds meer vrienden al 'aan de yoga zaten'. 'Tijdens een etentje vertelden vrienden me dat ze zich veel energiever voelden, dankzij hun yogales. Dat intrigeerde me. Toen ik erop begon te letten zag ik ineens overall mensen fietsen met rare, langwerpige rugzakjes achterop', lacht hij. 'Uiteindelijk begreep ik dat dat dus yogamatjes zijn, opgerold en verpakt in een speciaal yogatasje. Ik kon er gewoon niet omheen, iedereen leek het te doen, en dus deed ik het ook maar. Met het hindoeïsme heb ik nog steeds niet veel, al weet ik er inmiddels wel een hoop van. Je gaat je toch verdiepen in de ideeën die erachter schuilen, als je merkt dat yoga en meditatie echt iets voor je doen. Ach, ik ben er gewoon verslaafd aan. Als ik niet minstens twee keer per week yoga, word ik chagrijnig.'

De populariteit van yoga brengt een hele nieuwe arbeidsmarkt met zich mee. Zo zijn er bij de Nederlandse vereniging van yogaleerkrachten momenteel al achthonderd docenten aangesloten. In 1995 waren dat er de helft minder. Daarbij komen dan nog de – naar alle waarschijnlijkheid grote aantallen – yogadocenten die zich niet hebben aangemeld bij een professionele docentenvereniging. En er is meer: zo worden in Amsterdam per maand gemiddeld zestig spirituele lezingen,

cursussen, workshops en bijeenkomsten georganiseerd. Bij stichting De Zilverster wordt een wakker-word meditatie georganiseerd, waarna cursisten kunnen aansluiten bij een lezingenserie van centrum Roos over 'Rijksdomsbewustzijn: geld in overvloed.' Daarna is er in een naburig buurthuis een les 'bewustwording en intuïtie', zijn er yoga-oefeningen in de aanbieding op verschillende plekken aan de Amsterdamse grachten, en kan men zelfs een basiscursus sjamanisme volgen. Op veel van die cursussen stromen de jongeren massaal toe. Hoewel enkele van de geboden lezingen en activiteiten doen denken aan het New Age imago dat yoga in de jaren zeventig en tachtig had, lijkt er in de loop der tijd toch iets veranderd. Yoga wordt nog steeds aangeboden in alternatieve spirituele centra, maar het aanbod binnen de sport en fitness branche is minstens zo groot. En die lessen worden steeds minder vaak omgeven door een alternatieve sfeer, en steeds vaker omringd door een moderne, trendy omgeving.

Ademen is heel gewoon

Geertje Couwenbergh (26) vormt met haar hippe, spirituele bedrijf een goed voorbeeld. Ze is de oprichtster van internetplatform Potential Buddha, en organiseert 'yogaclubbingtours': yogagerelateerde evenementen, in een hip jasje. 'Wat vroeger alleen toe hoorde tot een selecte groep zweverige hippies, is nu heel erg mainstream geworden. De jeugd van nu is op zoek naar verdieping, maar wel een verdieping die past bij hun moderne leven. Jonge mensen voelen zich daarom heel sterk aangetrokken tot Potential Buddha. Ze zien ons logo, en herkennen zich erin. We stralen uit dat we 'iets' doen met spiritualiteit, maar tegelijkertijd zijn we ook *fashionable*.'

Op de website kunnen bezoekers columns lezen met verschillende spirituele thema's, in contact komen met gelijkgestemde leden van de 'Potential-Buddha community' en op de hoogte gehouden worden van aankomende evenementen op het gebied

van yoga, meditatie, bewustzijn en trancedance, een meditatieve dansvorm. En steeds meer bezoekers weten de weg te vinden naar dit inspiratieplatform, vertelt Geertje: 'Jongeren komen erachter dat yoga en andere 'spirituele' bewegingsleren helemaal niet vaag of abstract zijn. Ze zijn juist heel concreet, en nuttig voor je dagelijks leven. Ik bedoel, waar gaat zen nou helemaal over? Over op je kont zitten en je kapot vervelen. Dat ervaren veel jongeren van nu als een heel waardevolle oefening, omdat ze daar in hun dagelijks leven geen tijd meer voor hebben.'

De spirituele interesse van jongeren gaat op het moment voornamelijk uit naar de yoga evenementen, vertelt Geertje: 'We bedachten *yogaclubbing* omdat we voelden dat mensen behoefte hadden aan yoga en meditatie, maar ook aan uitgaan, en het hebben van een leuke dag. Tijdens een yoga-event kan dat allemaal.' Het laatste yoga-evenement dat werd georganiseerd door Potential Buddha bleek een groot succes. Ongeveer honderdvijftig bezoekers volgden gezamenlijk yogalessen in de buitenlucht, leerden er ayurvedisch koken, neusden rond tussen felgekleurde marktkraampjes op zoek naar een nieuwe yogaoutfit en sloten hun ogen voor de groepsmeditatie. Van de gevreesde geitenwolvensokkensfeer was geen sprake: diskjockeys draaiden housemuziek, en tijdens de yogatrancedance dansten jonge, trendy bezoekers vrolijk met elkaar in de rondte.

Geertje verwoordt het als volgt: 'Jongeren zeggen wel eens tegen mij dat ze vroeger maar niet rondbazuinden dat ze aan yoga deden. Toen vonden mensen ze al gauw vaag of hippieachtig. Nu is het zo normaal onder mijn leeftijdsgenoten. Ademen, dat was ook al zoiets engs vroeger, terwijl nu iedereen weet dat je manier van ademen invloed kan hebben op hoe jij je voelt. Ik kan me niet meer voorstellen dat het iets raars is om over te praten, of dat je je zou schamen wanneer je dagelijks thuis adem oefeningen doet.' Die schaamte geldt in geen geval voor de jonge bezoekers van het Potential Buddha evenement, meent Geertje. 'Ik liep daar rond, als organisator tussen alle bezoekers, en ik realiseerde me dat dit echt niks met zweverigheid van doen heeft. Dit is een evenement geworden waar jonge mensen bij willen zijn.'

Dure concentratie

Yoga is dus in de mode, en voor een intense groepsmeditatie trekken jongeren momenteel graag hun portemonnee. Dat bete-

kent dat rust en balans niet de enige dingen zijn die mensen aantrekken in de spirituele wereld: er is ook een hoop geld te verdienen. Aanbieders staan in de rij om de jeugd te begeleiden in haar spirituele zoektocht en goedkoop zijn hun lessen vaak niet. Het lijkt de jongeren weinig uit te maken – ze hebben het er graag voor over. Zo bieden de hipste bedrijven van Nederland tegenwoordig massaal *mindfulness* trainingen aan aan hun werknemers. Het doel: deelnemers trainen om zich te concentreren op wat ze doen. Dus: als je ontbijt, dan concentreer je je op dat ontbijt, en ben je niet tegelijkertijd bezig met het samenstellen van een boodschappenlijstje. 'In het nu zijn', noemt men dat in de spirituele wereld.

'Superhandig', noemt de 27-jarige personeelsmanager Elise de trainingen. 'Ik voel me altijd zo gestrest, omdat ik vreselijk veel moet op een dag. Daardoor vind ik het moeilijk om te genieten van het moment. Terwijl ik werk, maak ik me zorgen over de vergadering van een dag later, terwijl ik thuis televisie kijk, voel ik me schuldig omdat ik eigenlijk een boek had moeten lezen van mezelf. Maar sinds ik die spirituele oefeningen doe, gaat het veel beter. Bij ons op kantoor kun je trouwens ook yogalessen volgen, of meditatietrainingen. De baas zegt dat het goed voor ons is. Ik vind alles prima, best leuk, met je collega's een beetje ademen in een gymzaal. We zijn er al helemaal aan gewend.'

Dat geldt ook voor de bezoekers van de yogales. Het meisje met het korte, rode haar klaagt weliswaar over spierpijn, maar benadrukt hoe fijn ze de yoga- en meditatie trainingen vindt. 'Ik doe iedere ochtend een paar ademhalingsoefeningen. In het studentenhuus waar ik woon is het soms best lastig om een goede meditatieplek te vinden, maar meestal zit ik gewoon in de huiskamer. Mijn huisgenootjes kijken er niet meer van op, de meesten doen het zelf ook. Mijn moeder is trouwens ook wel geïnteresseerd, nu ze ziet hoe rustig ik er van word. Ze zegt dat ze vroeger ook wel eens *yogaade*.' De studente proest het uit: 'Dat kan je je toch niet voorstellen van een moeder? Dat is toch veel te hip voor haar!' ◀

Eenwording van
leven en bewustzijn

De mooi gemaakte trekpaarden staan te wachten op de keuring.

De belangstelling voor de keuring in IJzendijke is enorm gestegen.

VESTINGSTADJE VIERT STREEKGEBONDEN ERFGOED

Tradities in IJzendijke

Tekst JAN J.B. KUIPERS

Foto's PETER VERDURMEN

Het West Zeeuws-Vlaamse IJzendijke kun je een 'streekcentrum voor tradities' noemen. De Markt van het vestingstadje is sinds jaar en dag het toneel van de Folkloristische Dag en de Internationale Trekpaardenkeuring. Dit jaar wordt in de maand juli behalve deze festiviteiten een nieuw element geïntroduceerd: het Internationaal Tweedaags Traditioneel Sportfestival, met onder meer een Internationaal Krulbol-Toernooi om de Mauritstrofee.

Zaterdag 18 juli is de 38ste editie van de altijd drukbezochte Folkloristische Dag, een dag later vindt de Trekpaardenkeuring plaats. Het traditionele sportfestival valt op het weekend daarna (25 en 26 juli). Organisator van dit laatste, nieuwe evenement is Bert van Gelder, cultuursocioloog en sociaal-historicus. Vier jaar geleden kwam hij vanuit Purmerend in IJzendijke wonen, waar zijn aandacht getrokken werd door twee tradities, de ossenwei en het krulbollen. Hij

werd bestuurslid van museum Het Bolwerk en publiceerde over de plaatselijke en regionale geschiedenis. Of hij zelf beoefenaar is van regionale traditionele sporten? 'Nee, Mijn interesse komt puur voort uit mijn interesse in sociale geschiedenis,' meldt hij. 'Ik ben zelf geen beoefenaar van de sporten'.

Traditionele sporten

Het Internationaal Krulbol-Toernooi moet vanaf 2009 om de vier jaar gaan

plaatsvinden in IJzendijke, de plaats die vroeger ook wel 'petit Paris' werd genoemd. Het toernooi valt in dezelfde jaren als de Trekpaardenkeuring, maar dan een weekje later. Van Gelder: 'De plaatselijke krulbolvereniging 'Molenzicht' was zó door mijn enthousiasme aangestoken, dat er – in ieder geval dit jaar, het Jaar van de Tradities – een Internationaal Tweedaags Traditioneel Sportfestival wordt georganiseerd met onder meer krulbollen, gaaibollen, schie-

ting op de horizontale wip, een duivenrondvlucht, schutterij en jeu de boules.' Er werken tal van organisaties mee: behalve organisator 'Molenzicht' zijn onder andere benaderd de Vlaamse Krulbolbond en de Zeeuws-Vlaamse krulbolverenigingen uit Oostburg, Aardenburg, Terneuzen en Philippine. Gaaibollers komen uit Kloosterzande, duivenverenigingen uit IJzendijke en Eede, handboogschutters uit Aardenburg, Terneuzen en Hulst. De wedstrijden worden gehouden op het grasveld achter de bolbaan aan de Oranjestraat, aan de voet van de molen in IJzendijke. Ook zijn er 'clinics' krulbollen voor jongeren en toeristen.

IJzendijkes band met het bolspel is niet van vandaag of gisteren. Zo verzorgden de IJzendijkenaren demonstraties van hun sport op het bekende Vaderlandsch

Historisch Volksfeest in Arnhem in september 1919.

Krulbolspel

Het krulbolspel wordt nog in grote delen van West- en Oost-Vlaanderen (België) en in Zeeuws-Vlaanderen gespeeld. Vroeger waren de bollen meestal gedraaid uit beuken- of notenhout uit de kern van de boom. Tegenwoordig zijn ze van fenolhars, geperst met katoenvezel, en gebakken tot 150 graden; de doorsnede bedraagt 180-225 mm, de dikte 82-86 mm. Hoe oud het spel is valt moeilijk te achterhalen wegens gebrek aan geschreven bronnen. De oudste afbeelding vinden we terug in de marge van een laatmiddeleeuws missaal, waarop twee aapachtige wezens bezig zijn met een balspel bij een 'stek'. In de zestiende en zeventiende eeuw was het 'bollen' een geliefd onderwerp, uitgebeeld door bekende kunstenaars als Pieter Brueghel

en David Teniers de Jonge. Een belangrijke archeologische vondst werd gedaan in de binnenstad van Middelburg in 1997. Uit een beerput kwam een set krulbollen tevoorschijn uit de jaren rond 1400!

Trekpaardenkeuring op zondag 19 juli 2009

In de loop van de tijd ontwikkelden zich vele varianten. Het spel kan zowel binnen als in de openlucht worden gespeeld. De baan is rechthoekig en meet circa tien bij vier meter. Aan beide zijden van de baan staat een paaltje, de staak of stek (hoogte ongeveer 33 cm bovengronds). De bolling kan plaatsvinden tussen individuen, of tussen twee ploegjes van bijvoorbeeld drie of vier personen. Vanaf meer dan twee personen wordt maar met één bol per persoon gespeeld. Elke speler speelt met zijn eigen bol die herkenbaar is aan de kleur en/of een Romeins cijfer

Krulbollen, gevonden tijdens archeologisch onderzoek op het nieuwbouwterrein van het Zeeuws Archief in Middelburg (1997). De diameter bedraagt respectievelijk 10,5 centimeter voor de kleine, en 12,3 centimeter voor de grote bollen. Datering circa 1400.

op de bol. De bedoeling is de bol zo dicht mogelijk tegen de staak te rollen en de bol van tegenstanders weg te kaatsen. Het spel duurt tot één van de ploegen een afgesproken aantal punten heeft verzameld. Er wordt gespeeld van staak naar staak en vice versa. Doordat de bollen aan één kant tamelijk vlak zijn en aan de andere gerond, rollen ze in een enigszins ellipsvormige baan. Vandaar de naam 'krulbollen'.

Pol van de Vijver

Het traditioneel sportenfestival is goed op zijn plaats in IJzendijke, dat al decennia warm loopt voor streekgebonden erfgoed. Van Gelder: 'De plaatselijke oud-dierenarts Pol van de Vijver heeft begin jaren zeventig van de vorige eeuw een jaarlijkse Folkloristische Dag en een vierjaarlijkse Trekpaardenkeuring ingesteld. Dit op basis van het gegeven, dat de IJzendijkse stallen De Dobbelaere in de twintigste eeuw beroemd waren wegens het fokken van Zeeuwse trekpaarden.'

Krulbollen, Trekpaardenkeuring en de Ossewei zijn tradities in IJzendijke.

Het Zeeuwse-Trekpaardenstamboek wordt voor zover ik weet vanaf de achttiende eeuw bijgehouden. Vier jaar geleden is het uit het huidige museum Het Bolwerk in IJzendijke naar het archief van de gemeente Sluis verhuisd.' Pol van de Vijver, een begrip in Zeeuws-Vlaanderen is inmiddels gepensioneerd en heeft zich enkele jaren geleden teruggetrokken uit de organisatie van beide festiviteiten. Zijn lokale rol werd enkele jaren door een journalist als volgt omschreven: 'Pol van de Vijver uit IJzendijke hoeft zijn neus maar buiten de deur te steken of hij wordt gelijk aangesproken. Pol, hoe gaat het? En gaat alles naar wens met de Folkloristische Dag?' Maar aan alles komt een eind. Tegenwoordig is zijn zoon Mark van de Vijver (Pols opvolger als dierenarts in IJzendijke) de drijvende kracht achter beide feestdagen.

Krulbollen op de bolbaan Molenzicht in IJzendijke: het rollen van de bol, het neerkomen bij de staak en het meten – met behulp van strootjes – welke bol het dichtst bij de staak ligt.

Trekpaardenkeuring

Net als voor de Folkloristische Dag is de toegang tot de Internationale Trekpaardenkeuring gratis. Het evenement op zondag 19 juli duurt van 9.00 tot 16.00 uur. Categorieën zijn merries en hengstveulens, en merries en hengsten per geboortjaar vanaf 2009 tot en met merries van 11 jaar en ouder, dus geboren in 1998 of eerder. Behalve internationale (dat wil zeggen Nederlands/Belgische) kampioenschappen merries en hengsten is er een criterium vierspannen van één of meerdere eigenaren.

De Van de Vijvers staan er natuurlijk niet alleen voor. 'De Folkloristische Dag wordt georganiseerd door de Stichting Folkloristische Dag IJzendijke,' vertelt Pol van de Vijver. 'Vorig jaar nam mijn zoon Mark voor de eerste keer de totale organisatie voor zijn rekening en dat bleek aan alle kanten een verfrissing.' Aanleiding voor de organisatie van de eerste folkloredag was een fusie van de West Zeeuws-Vlaamse gemeenten per 1 april 1970. Het gemeentehuis van IJzendijke kreeg een culturele bestemming. Streekmuseum 'West Zeeuws-Vlaanderen presenteert' (nu Het Bolwerk, Museum voor de Staats-Spaanse Linies) vond er een onderkomen. Het trekpaard kreeg een belangrijke rol vanwege de onmisbare functie die dit dier

eeuwenlang speelde in Zeeuws-Vlaanderen, een echte 'boerenstreek'. Dit uitte zich in tentoonstellingen, maar óók in de herleving van een ouderwetse keuring. Die oude traditie kon herleven doordat een nieuwe werd geboren: de vierjaarlijkse keuring door de Stichting Internationale Trekpaardenkeuring.

'Dit jaar, zondag 19 juli 2009, voor de achtste keer,' meldt Pol van de Vijver. Alle data kent hij nog: zaterdag 3 maart 1979, zaterdag 10 maart 1984, zondag 16 juli 1989 in samenwerking met de Folkloristische Dag. Van de Vijver: 'De organisatie met op zaterdag de Folkloristische Dag en 's zondags de vierjaarlijkse trekpaardenkeuring bevalt perfect. De Markt van IJzendijke vormt bij alle evenementen een ideaal decor.' De belangstelling voor deelname aan de keuring is sinds het begin enorm gestegen. De eerste keuring telde 91 deelnemers, de zevende 293.

Folkloristische Dag

Nu staat zoon Mark dus aan het roer. Is er sprake van ongewijzigde voortzetting of legt Mark eigen accenten? 'Mark is niet in mijn voetstappen, maar in mijn spoor getreden,' aldus Pol van de Vijver. 'Er is steeds sprake van vernieuwingen en verschuivingen. Het blijft fascinerend.'

Belangrijk onderdeel van de eerste Folkloristische Dag op zaterdag 15 juli 1972 was het ringrijden, een andere Zeeuwse traditie die tot vandaag de dag springlevend is én belangrijke trekpleister van het Zeeuwse cultuurtoerisme. Cees Houterman was in 1972 de eerste winnaar, met dertien gestoken ringen van de dertien. Het ringrijden met Zeeuwse trekpaarden bleef het 'fundament' van de Folkloristische Dag, met trofeeën als het dorpskampioenschap, de traditionele Pollepel en de publieksprijs voor het sjeesjesrijden. Pol van de Vijver hanteerde de microfoon en dit 'spreken' bleef hij tot voor kort doen, volgens pers en publiek op 'opzweepende wijze'.

Het publiek kwam vooral voor het paardenspektakel en de vaste onderdelen als een optocht, het zingen van het Zeeuws-Vlaamse volkslied, de duivenloopvlucht, een jaarmarkt en de onvermijdelijke demonstraties van oude ambachten. De organisatie vond het gezien het volle programma niet echt nodig om het feest 'op te leuken' met allerlei artiesten. Daarin kwam gaandeweg toch enige verandering. Zo stond vorig jaar een avondconcert met vooral jazz-swing uit de jaren veertig door de Belgische bigband van Jo Roberts op het programma.

De Sleutel van de Ossewei

Als spreker voor museum Het Bolwerk geeft Bert van Gelder tijdens de julifestiviteiten twee voordrachten: op zondagmiddag 19 juli tijdens de trekpaardenkeuring over 'Paarden en paardenstoete-

rijen in de zeventiende eeuw' en een week later – op 25 juli, de zaterdag van het krulboltournooi – over 'Vermaak van de elite en van het volk in de zeventiende eeuw'. In die laatste lezing komt ook het bollen aan de orde. 'Er zit ook een lezing over de Ossenwei in de pen,' onthult Van Gelder tijdens de voorbereiding van het toernooi, 'maar deze is nog niet gepland, gezien het feit dat er in vergelijking met de andere twee onderwerpen misschien weinig interesse voor bestaat.'

Weinig interesse voor de Sleutel van de Ossewei? Dat is behalve het krulbollen en de paarden toch IJzendijkse derde folkloristische troef? Het begon allemaal met een artikel in de *Nieuwe Rotterdamse Courant* van 24 augustus 1911: 'Wordt een ongetrouwde man dertig jaar, dan krijgt hij in de loop van de morgen een houten sleutel van ongeveer een meter lengte thuisbezorgd. De jodelende en straatliederen zingende jeugd draagt deze sleutel – waarop een als dame aangeklede pop vastgebonden is – in triomf rond de Markt, opdat de burgerij zal weten, dat er een dertigjarige ongetrouwde man in de gemeente is. Daarna krijgt de jarige de sleutel in huis en deelt aan de opgeschoten jongenscenten en twee-en-halve-cent-stukken uit. De bedoelde sleutel is bekend als 'de sleutel van de ossewei', waar de jarige nu zijn entree kan maken. Daarna komen vrienden en bekenden gelukwensen.'

Als de vrijgezel eenmaal veertig werd, kreeg hij niet de sleutel, maar een als vrouw aangeklede pop. Soms werd deze deftig door vrienden met hoge hoeden op in een gesloten rijtuig naar het feestvarken gebracht. Tot in de jaren dertig van de twintigste eeuw werd 'De sleutel van de ossewei' gevierd. Schoolkinderen met muziekinstrumenten droegen een zelfgemaakte sleutel onder een ereboog door het stadje en boden deze vervolgens aan de burgemeester aan.

Van Gelder is sceptisch: 'Over de Ossenwei is in de loop van de tijd al heel wat onzin geschreven. Gegevens dat die 'eeuwenoude' traditie vóór 1911 bestaan zou hebben, zijn er namelijk niet. Veel meer over de Ossenwei melden dan dat het een grappig plaatselijk gebruik is, is onwetenschappelijk.'

Gelukkig bezit IJzendijke ook zonder de ossewei voldoende levende traditie. ◀

Meer informatie: www.trekpaarden.com, www.ijzendijke-online.nl, www.jaarvandetradities.nl

In het volgende nummer

Hindeloopen

In de achttiende eeuw bloeide in Hindeloopen de handel. Het is deze periode van grote welvaart geweest, die de basis heeft gelegd voor de unieke Hindelooper cultuur. Hindeloopen is trots op zijn taal, klederdracht en volkskunst.

Slavernijverleden

Elk jaar herdenkt de Stichting Monument Middelburg dat in 1863 de slavernij werd afgeschaft. Uit eerbied voor de voorouders wordt jaarlijks een nachtwake gehouden.

De fiets

In 1865 vond de Fransman Pierre Michaux en zijn zoon Ernest de tweewieler uit. Hun vélocipède had een ijzeren frame en ijzeren wielen. Het werd de voorloper van onze fiets. Nu staat Nederland bekend om zijn fietscultuur. Nederlanders fietsen voor hun plezier.

Meiden van Halal

De drie zussen Alariachi brengen de islam op een positieve manier onder de aandacht. Bij de NPS kregen ze een eigen televisieshow waarin zij over allerlei onderwerpen spraken.

Colofon

Traditie
tijdschrift over alledaagse dingen,
tradities en rituelen
jaargang 15, nummer 2, zomer 2009

Traditie is een uitgave van het
Nederlands Centrum voor Volkscultuur

Redactie en exploitatie:
Nederlands Centrum voor Volkscultuur
Postbus 13113, 3507 LC Utrecht
F.C. Dondersstraat 1, 3572 JA Utrecht
tel: 030-2760244
email: ncv@volkscultuur.nl
www.volkscultuur.nl

Redactie:
drs. Ineke Strouken (hoofdredactie)
drs. Piet de Boer
Met dank aan Addy Kayim, Olivier Rieter,
Ton Fischer en Albert van der Zeijden

Foto omslag: Collectie Spaander, Volendam

Vormgeving: www.icarusontwerp.nl
Drukwerk: www.libertas.nl

Traditie verschijnt vier keer per jaar.
Een abonnement kost € 19,-.

Opzegging van abonnementen moet uiterlijk
1 december aan de administratie zijn
doorgegeven.

Traditie verschijnt ook op cassette, ingesproken
voor mensen met een leeshandicap.
Dedicon
Postbus 24, 5360 AA Grave
tel. 0486-486486, fax: 0486-476535
email: info@dedicon.nl
www.dedicon.nl

© Nederlands Centrum voor Volkscultuur

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen
en/of vermenigvuldigd zonder schriftelijke toe-
stemming van de uitgever.

Wij hebben alle moeite gedaan om rechtheb-
benden van copyright te achterhalen. Mochten er
personen of instanties zijn die menen aanspraak
te maken op bepaalde rechten, dan wordt hun
vriendelijk verzocht contact op te nemen met de
uitgever.

ISSN 1382-4104

VERTEL HET VERHAAL VAN
UW TRADITIES AAN FAMILIE,
BEKENDEN, BUREN EN ONS.

DOE MEE met het
Jaar van de Tradities 2009!

Kijk op www.jaarvandetradities.nl

TRADITIE

Postbus 13113, 3507 LC Utrecht

F.C. Dondersstraat 1, 3572 JA Utrecht

tel: 030-276 02 44

ncv@volkscultuur.nl

www.volkscultuur.nl

Veel van onze gewoonten hebben wij onbewust overgenomen van onze ouders en voorouders en vervolgens naar onze eigen hand gezet. Het doorgeven van gewoonten en gebruiken van generatie op generatie noemen wij 'traditie'. Het woord is afgeleid van het Latijnse woord 'traditio', wat overhandiging betekent. Het overhandigen van cultuur aan de volgende generatie.

Traditie is het tijdschrift dat informatie over de historische en hedendaagse tradities, rituelen en alledaagse dingen in Nederland geeft. Want de tradities van ons dagelijks leven zijn een belangrijk onderdeel van het sociale geheugen van een samenleving en vormen de basis van de culturele bagage die ieder van ons met zich meedraagt.

